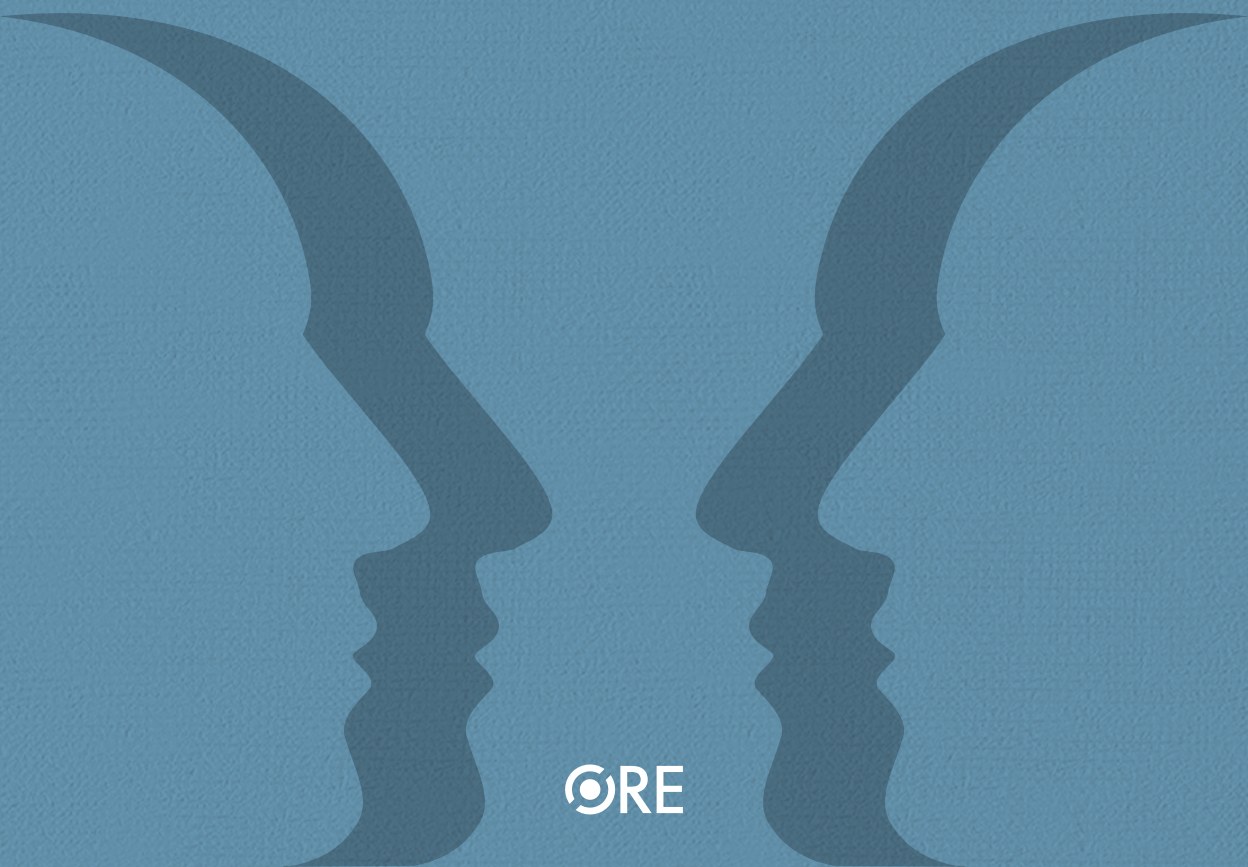

PO CO DOBRO W KULTURZE?

IMELDA CHŁODNA-BŁACH • MAŁGORZATA SAGAN

MATERIAŁ DYDAKTYCZNY Z FILOZOFII DLA SZKÓŁ PONADPODSTAWOWYCH

Materiał dydaktyczny z filozofii dla szkół ponadpodstawowych

Koncepcja, wybór tematów, opracowanie: Imelda Chłodna-Błach,
Joanna Kiereś-Łach, Małgorzata Sagan, Paweł Skrzydlewski

Po co dobro w kulturze?

Tekst: Imelda Chłodna-Błach, Małgorzata Sagan

Redakcja i korekta: Małgorzata Sagan

Projekt okładki, projekt typograficzny, łamanie:

PanDawer (www.pandawer.pl)

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Fotografie i elementy graficzne: Gordon Johnson, Pixabay,

© hrabar/Bank zdjęć Photogenica, © sandipruel/Bank zdjęć Photogenica,

© kefca/Bank zdjęć Photogenica

© Copyright by Ośrodek Rozwoju Edukacji

Warszawa 2022

Wydanie I

Ośrodek Rozwoju Edukacji

Aleje Ujazdowskie 28

00-478 Warszawa

www.ore.edu.pl

tel. 22 345 37 00

SPIS TREŚCI

PO CO DOBRO W KULTURZE?	3
MATERIAŁY POMOCNICZE	8
SŁOWNIK POJĘĆ I KATEGORII FILOZOFICZNYCH	9
WAŻNI FILOZOFOWIE	39
TABELA CHRONOLOGICZNA	46
TEKSTY ŹRÓDŁOWE	60

Designed by Freepik

PO CO DOBRO W KULTURZE?

Każde nasze działanie dokonuje się zawsze ze względu na jakiś cel. Chodząc do szkoły, mamy na celu zdobycie wiedzy, wykształcenia. Ćwicząc grę na fortepianie, chcemy osiągnąć jak największą sprawność, koncertować przed szeroką publicznością. Uprawiając jakiś sport, chcemy być coraz sprawniejsi, wygrywać mecze, zawody, turnieje. Czy potrafisz wyobrazić sobie jakiekolwiek działanie człowieka, które jest bezcelowe?

Wszystkie nasze czynności wyzwalane są przez jakiś cel, który jest dla nas ciekawy, atrakcyjny, przyciągający, motywujący. Zastanówmy się zatem: co w nim jest takiego przyciągającego? W znalezieniu odpowiedzi na to pytanie pomagają nam filozofowie. Arystoteles (384–322 przed Chr.) w swoim dziele pt. *Metafizyka* wyjaśniał, że jest to dobro obecne w każdym działaniu. Wszystko, co działa, działa dla jakiegoś dobra. Odkrycie celu jako przyczyny działania to jedno z największych odkryć Arystotelesa. **Dobro** (łac. *bonum*) można zatem określić jako to, ku czemu wszystko jest skierowane, ku czemu wszystko dąży, czyli to, co jest celem działania.

Dobrem nazywamy coś, czego pragniemy, chcemy, co chwalimy, podziwiamy, kochamy. O wielu rzeczach możemy powiedzieć, że są dobre: dobry obiad, dobry film, dobra książka, dobry człowiek, dobry przyjaciel, dobre życie, dobry Bóg. Co je łączy? Łączy je to, że są przedmiotem naszego upodobania, chcenia, naszej miłości. Chcemy je mieć, posiadać, obcowanie z nimi sprawia nam przyjemność. Co je różni? Różni je to, że jedne są wyższe, inne niższe, jedne są ważne, inne nieco mniej. Podlegają zatem hierarchizacji. Są poukładane w pewnym porządku.

Znajomość tej hierarchii jest ważna, ponieważ porządkuje nasze decyzje i czyny. Codziennie stajemy przed wyborem różnych dóbr (bardziej i mniej ważnych), a także rozmaitych dróg do nich prowadzących. Czasami nie jest nam łatwo podjąć właściwą decyzję, które dobro wybrać. Wybór i zdobycie jednego dobra zawsze wiąże się z utratą innego dobra. Nie możemy przecież jednocześnie jeść, śpiewać, ćwiczyć, spać. Musimy się na coś zdecydować. Zatem wybór, przed jakim stajemy, jest wyborem pomiędzy jednym dobrem a innym dobrem. W dokonaniu właściwego wyboru pomagają nam rozum i wola – te dwie władze stoją u podstaw każdej naszej decyzji. Rozum pomaga nam rozpoznać konkretne dobro, natomiast wola skłania nas do jego wyboru. Należy jednak pamiętać, że sama wiedza o dobru (to, że wiemy, co jest dobre, a co złe) nie powoduje automatycznie, że będziemy dobrze postępowali. Niejednokrotnie bowiem zamiast wybrać wyższe dobro, wybieramy niższe. Zamiast skoncentrować się na celu, całą naszą uwagę skupiamy na środkach prowadzących do jego realizacji, które są czymś drugorzędnym. W podjęciu słusznej decyzji pomagają nam cnoty, zaś odwodzą od niej wady.

Od tego, czy nasze decyzje będą właściwe czy nie, zależy rozwój nasz, a także rozwój kultury, w której żyjemy. Bardzo często bywa tak, że ludzie, dokonując niewłaściwych wyborów, niszczą życie zarówno swoje, jak i całych społeczeństw (obozy koncentracyjne, wojny, zbrodnicze systemy totalitarne). Potrzebujemy zatem czegoś, co pomaga nam dokonywać dobrych wyborów. Każdy z nas z natury wyposażony jest w cnoty, sumienie oraz rozum. Wszystkie te władze pomagają człowiekowi czynić dobro. Ponadto musimy wiedzieć, co jest jakim dobrem, jakie dobro możemy poświęcić dla innego, a jakiego poświęcić nie możemy. Wiedza ta dotyczy również sposobu osiągania poszczególnych dóbr. Kiedy na przykład chcemy uzyskać dobrą ocenę ze sprawdzianu, powinniśmy zaplanować sobie czas na naukę, powtórki, ćwiczenia. Jednak są tacy, którzy pójdą na skróty i nie wysilając się, będą ściągali podczas klasówki. Jak zatem widzimy, osiągnięcie pewnego dobra łączyć się może niestety ze złem. Wiele razy w życiu stajemy przed bardziej i mniej trudnymi wyborami. Wyobraź sobie taką sytuację: spożywasz posiłek, a ktoś obok wzywa Twojej pomocy. Które dobro wybierzesz? Obiad czy udzielenie pomocy potrzebującemu? Dobra te nie są sobie równe – jedno jest ważniejsze od drugiego. Prawidłową decyzję podejmie zatem ten, kto przerwie posiłek i pomoże drugiemu człowiekowi.

Mamy następujące rodzaje **dóbr**, które są przedmiotem naszych wyborów:

- dobra przyjemne – są to dobra chciane ze względu na samą czynność, która jest przyjemna (na przykład słuchanie muzyki, podziwianie obrazów w galerii malarstwa);
- dobra użytkowe – są to dobra-środki służące do osiągania innych dóbr (na przykład pożywienie, lekarstwa, różne urządzenia techniczne);

- dobro godziwe – to dobro samo w sobie, najwyższe i najważniejsze, którym jest życie ludzkie.

Te trzy rodzaje dóbr krzyżują się ze sobą. Dobro godziwe może być również przyjemne i użyteczne. Na przykład życie Twojego przyjaciela jest dobrem godziwym, przebywanie w jego towarzystwie to dla Ciebie dobro przyjemnościowe, natomiast gdy pomaga Ci on w przygotowaniu się do sprawdzianu z matematyki, to doświadczasz od niego dobra użytecznego. Mając na uwadze **hierarchię dóbr**, musimy pamiętać o tym, że nigdy nie powinniśmy dóbr przyjemnych oraz użytkowych przedkładać nad dobro godziwe. Dobra przyjemne czy użytkowe nie są same w sobie złe. Jednak mogą się takimi stać, jeśli naruszają dobro godziwe, a więc ludzkie życie. Tak właśnie się dzieje, kiedy na przykład sportowiec w pogoni za zwycięstwem sięga po środki dopingujące, rujnując własny organizm. Każde działanie, które narusza dobro godziwe (ludzkie życie), jest moralnie złe. Działanie, które je respektuje, jest moralnie dobre. Jak zatem widzimy, dobra, które się przed nami pojawiają, nie są równe. Naszym zadaniem jest wiedzieć (rozumieć), czym różnią się poszczególne dobra, i odpowiednio je porządkować.

Zwróćmy uwagę na jeszcze jeden aspekt dobra. Skoro dotyczy ono działań ludzkich, a ludzie z natury żyją i funkcjonują w pewnych społecznościach (w rodzinie, w szkole, w Kościele, w państwie), to musi istnieć jakieś dobro całego społeczeństwa, **dobro wspólne** dla wszystkich osób żyjących w tym społeczeństwie. Takim dobrem wspólnym jest możliwość osobowego rozwoju w sprzyjających warunkach społecznych. Dlatego obowiązkiem każdej społeczności jest takie godziwe warunki stworzyć. Wówczas człowiek może się kształcić, zdobywać wiedzę i nowe umiejętności, a kiedy je zdobędzie, służyć innym ludziom. Rozwój poznawczy, moralny, artystyczny, religijny człowieka jest możliwy tylko w ludzkiej społeczności. To właśnie w relacjach z innymi osobami człowiek się doskonali. Stąd bardzo ważne jest, aby człowiek był celem, a nie środkiem, każdej ludzkiej społeczności.

We współczesnej kulturze termin „dobro” wypierany jest przez termin „**wartość**”. Do rozpowszechnienia tego terminu w humanistyce przyczynił się niemiecki filozof Immanuel Kant (1724–1804). Ta zmiana terminologiczna niesie ze sobą poważne konsekwencje filozoficzne. Słowo „wartość” jest wieloznaczne i trudne do zdefiniowania, dlatego pojawiło się bardzo dużo różnych teorii wartości. Żadna jednak nie wyjaśnia, czym w istocie jest wartość. Ponadto wartość została związana z wolą człowieka i oderwana od realnie istniejącej rzeczywistości. Pojawiło się przekonanie, że każdy człowiek, na swój sposób, może decydować o tym, co jest wartościowe i jakie wartości chce realizować w swoim życiu. W podejmowaniu decyzji i w dokonywaniu wyborów nie jest więc obecne żadne obiektywne kryterium. Konsekwencją tego są subiektywizm i relatywizm dominujące dzisiaj w każdej dziedzinie kultury.

Obecnie dużą popularnością cieszy się przekonanie, że miarą dobra jest człowiek. To on decyduje o tym, co jest dobre, co złe. Jest to nawiązanie do słów greckiego sofisty – Protagorasa z Abdery (ok. 480–ok. 410 przed Chr.): „Człowiek jest miarą wszystkich rzeczy”. **Sofiści** zredukowali dobro do użyteczności, korzyści. Dla nich człowiek „dobry” to człowiek „biegły w przebiegłości”, taki, który potrafi rozpoznać, co jest bardziej pożyteczne, korzystne, i wprowadza to w życie. Największym dobrem dla nich – i ich współczesnych zwolenników – jest to, co najbardziej pożyteczne.

Gdybyśmy przyjęli stanowisko sofisty Protagorasa, okazałoby się, że ludzkie poznanie i ludzkie oceny pozbawione są obiektywnych kryteriów. Tym samym zapanowałaby zupełna dowolność – w nauce, sztuce, moralności, życiu społecznym. Ludzkie decyzje oderwane byłyby bowiem od rzeczywistości, prawdy, natury. Wszystko stałoby się kwestią umowy, konwencji. Zapanowałby chaos. Nie wolno nam zapominać, że ustalanie tego, co jest dobre, nie jest kwestią naszych preferencji, mody, nastrojów społecznych. Dobre jest częścią realnego świata, czymś obiektywnym.

Filozofia realistyczna wyjaśnia, że hierarchia dóbr odpowiada porządkowi zawartemu w realnej rzeczywistości, gdzie wszystko ma swoją przyczynę, wszystko dąży do określonego celu. Celem, a zarazem dobrem najwyższym, jest Stwórca, który wpisuje w rzeczy cel ich istnienia, a tym samym prawdę i dobro. Człowiek może ów cel (prawdę, dobro) jedynie odczytywać, poznawać, ale ich nie ustanawia. Dlatego aby właściwie rozpoznać dobro, człowiek musi rozumieć, czym jest realny świat, jakimi prawami się rządzi, kim jest on sam jako osoba, jaki jest cel (sens) jego życia, a do tego potrzebuje filozofii.

Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, 1094a, 1-15, tłum. D. Gromska, Warszawa 1996

Wszelka sztuka i wszelkie badanie, a podobnie też wszelkie zarówno działanie, jak i postanowienie, zdają się zdążać do jakiegoś dobra i dlatego trafnie określono dobro jako cel wszelkiego dążenia. Cele jednak bywają różne; jedne z nich bowiem są czynnościami, inne jakimiś odrębnymi od nich wytworami. Owóż, gdziekolwiek celem jest coś odrębnego od działania, wszędzie tam wytwory posiadają z natury swej większą wartość aniżeli [odnośnie] czynności. Ponieważ zaś wiele jest rodzajów działania i wiele sztuk i rzemioł oraz nauk, więc też rozliczne są cele: i tak celem sztuki lekarskiej jest zdrowie, celem sztuki budowania okrętów – okręt, celem sztuki dowodzenia jest zwycięstwo, a celem sztuki gospodarowania – bogactwo. Ilekroć większa ilość takich sztuk podpada pod jakąś jedną umiejętność – jak np. sztuka sporządzania wędzideł i wszelkich innych części uprząży pod sztukę jazdy konnej, sama zaś ta sztuka wraz z wszelkimi działaniami wojennymi pod sztukę dowodzenia, i w ten sam sposób inne znowu sztuki pod inne – zawsze celom wszelkich sztuk kierowniczych należy dawać pierwszeństwo

przed celami sztuk im podporządkowanych. Albowiem ze względu na pierwsze dąży się też do drugich. Wszystko jedno przy tym, czy celem odnośnych działań jest samo wykonywanie czynności, czy coś innego oprócz nich, który to wypadek zachodzi przy umiejętnościach wyżej wspomnianych.

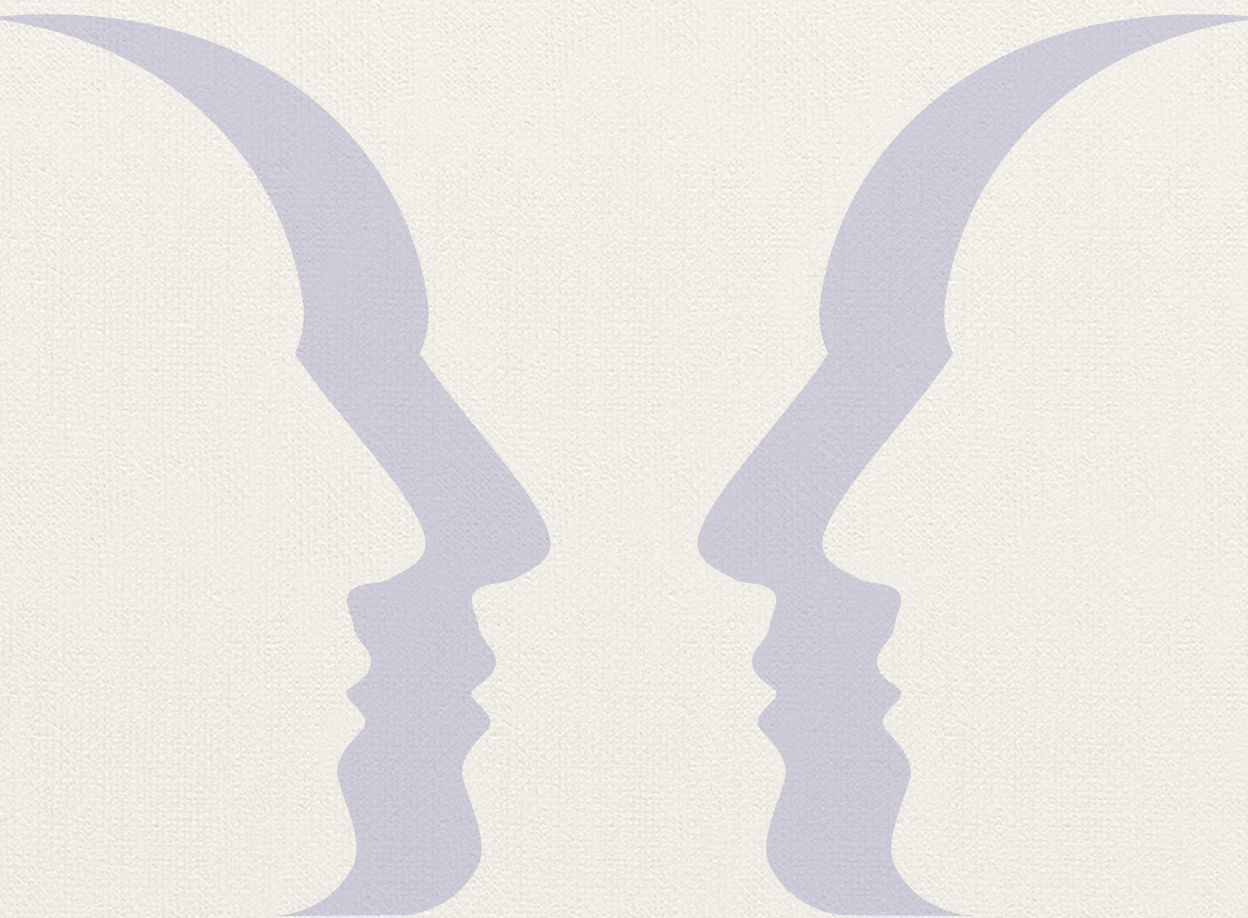
Ważne terminy

- ▶ dobro
- ▶ dobro wspólne
- ▶ hierarchia dóbr
- ▶ wartość
- ▶ sofiści

ZADANIA

1. Co jest motywem ludzkich wyborów (decyzji)?
2. Podaj przykłady dóbr-środków i dóbr-celów. Czym się różnią?
3. Jakie dobra mogą być dobrem równocześnie dla wielu osób?
4. Określ, jakiego rodzaju dobrem jest:
 - wycieczka rowerowa,
 - remont domu,
 - zdanie egzaminu maturalnego,
 - kupienie nowych mebli,
 - spacer brzegiem morza,
 - przeszczepienie nerki chorej osobie,
 - poranna kawa,
 - codzienna modlitwa do Boga,
 - ocena bardzo dobra ze sprawdzianu z historii.
5. Jakie dobro było przedmiotem decyzji, którą podjął św. Maksymilian Maria Kolbe w obozie koncentracyjnym w Oświęcimiu w 1941 r.?
6. Wskaż różnice pomiędzy dobrem a wartością. Dlaczego słów tych nie możemy używać zamiennie?
7. Znajdź w różnych przekazach medialnych kilka przykładów zastosowania terminu „wartość”. W jakim kontekście został użyty i co oznaczał?
8. Zobacz, przeczytaj:
 - Agata Rujner, *Na tropie dobra*, odc. 40 – znajdź w sieci.
 - Artur Andrzejuk, *Działanie* (Małe Vademecum Tomizmu 17) – znajdź w sieci.

MATERIAŁY POMOCNICZE

Designed by Photogenica

SŁOWNIK POJĘĆ I KATEGORII FILOZOFICZNYCH

Aborcja (łac. *aboriri, abortire* – ginąć, niknąć) – bezpośrednie i zamierzone uśmiercenie człowieka przed urodzeniem.

Aksjomat (gr. *aksioma* – godność, poważanie, wartość) – bazowe zdanie, którego nie trzeba dowodzić.

Alienacja (łac. *alienus* – obcy, cudzy) – wyobcowanie, izolacja, wynaturzenie prowadzące do utraty tożsamości, najczęściej związane ze zamianą środków na cel i celu na środki.

Anomia (gr. *á* – nie, *nomos* – prawo) – brak prawa, brak normy lub reguły postępowania, bezprawie.

Antropozofia (gr. *ánthropos* – człowiek, *sophía* – mądrość) – ideologia bazująca na gnostycznym nurcie ezoteryki europejskiej wypaczająca zbawczą rolę Chrystusa. Jej celem jest indywidualne przyspieszenie rozwoju człowieka, które przebiegać ma w trzech etapach: faza ścisłego związku ze światem duchowym, faza emancypacji (wyzwolenia), faza powrotu do świata duchowego z zachowaniem podmiotowości i niezależności względem bóstwa.

Antypedagogika (gr. *país* – dziecko, *agōgós* – przewodnik, *paidagogos* – prowadzący dziecko) – czerpiąca swe pomysły z ideologii postmodernizmu koncepcja

„wychowania bez wychowania”, w której akcentuje się wolność dziecka (dobrowolność) do samodecydowania i ogranicza się rolę wychowawcy (rodzica, nauczyciela) jedynie do wspierania, towarzyszenia.

Apatia (á – nie, *pathos* – uczucie, namiętność, doświadczenie) – stan obniżonej wrażliwości na bodźce emocjonalne i fizyczne; w myśli etycznej stoików stan braku życia emocjonalnego, konieczny do osiągnięcia szczęścia.

Areligijność – postawa charakteryzująca się obojętnym stosunkiem do spraw religii, brakiem religijności.

A priori (łac. *prior* – wcześniejszy) – przyjęte odgórnie; przedsąd; kryterium, założenie, warunek uznawania wartości sformułowań i uzasadnień głoszonej teorii.

A posteriori (łac. *posterior* – późniejszy) – przyjęte po poznaniu faktów; w wyniku poznania opartego na doświadczeniu.

Absolut (łac. *absolutus* – zupełny, doskonały, bezwarunkowy, bezwzględny) – byt doskonały, pierwotny, samoistny, nieograniczony i nieuwarunkowany oraz niezależny, który rację swojego istnienia i swoich kwalifikacji (treściowego uposażenia) posiada w sobie, a nie w innym bycie.

Abstrakcja (łac. *abstractio* – odrywanie, oddzielanie, zatrzymywanie) – w filozofii jest to czynność intelektu polegająca na oddzielaniu jakiejś właściwości rzeczy i formułowaniu na jej podstawie pojęcia (abstraktu), czyli poznawczego obrazu.

Absurd (łac. *absurdus* – niewłaściwy, niestosowny, absurdalny) – sytuacja, sformułowanie lub myśl wewnętrznie sprzeczna lub pozbawiona sensu.

Agnostycyzm (gr. *agnostos* – niepoznawalny) – stanowisko teoriopoznawcze, które głosi niepoznawalność czegokolwiek albo określonego przedmiotu (np. Boga) czy kategorii przedmiotów (np. bytów niematerialnych).

Aksjomat (gr. *aksíoma* – godność, poważanie, wartość) – bazowe zdanie, którego nie trzeba dowodzić.

Akt i możność (łac. *actus – potentia*) – składniki jednego bytu (wzajemnie przyporządkowane) przybierające postać odpowiednio formy i materii, substancji i przypadłości, istnienia i istoty, a więc tego, co determinujące, i tego, co determinowane, podporządkowujące i podporządkowane.

Analogia (gr. *aná* – po; *légein* – składać, mówić) – odpowiedni stosunek, proporcja; podobieństwo pomiędzy tym, co zasadniczo różne.

Anamneza (gr. *anámnesis* – przypomnienie) – ponowne odkrywanie posiadanej wiedzy; w filozofii jest to teoria epistemologiczna, zgodnie z którą ludzkie poznanie to proces przypominania.

Anarchizm – (gr. *ánarchos* – brak przywódcy) – doktryna polityczna i ruch społeczny odrzucające istnienie przywódcy, najwyższej władzy oraz przymusowych form hierarchii.

Antropologia filozoficzna (gr. *ánthropos* – człowiek, *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – rozumiejąca-wyjaśniająca interpretacja bytu ludzkiego oraz sposobów jego działania.

Antyhellenizm – podważanie wartości kultury greckiej oraz jej wpływu na współczesną kulturę i sztukę.

Antyokcydentalizm (łac. *occidentalis* – zachodni) – przekonanie, zgodnie z którym wiarę trzeba oczyścić z naleciałości, jakie przyniosła ze sobą filozofia zachodnia.

Antynatalizm (łac. *nasci* – rodzić się, powstawać) – stanowisko przypisujące negatywną wartość ludzkiej prokreacji.

Aporia (gr. *aporia*) – trudność, kwestia sporna, problem do rozstrzygnięcia.

Arché (gr. *arché* – zasada, początek, źródło, przyczyna) – praelement, praprzyczyna, za pomocą której ostatecznie wyjaśnia się powstanie wszechświata.

Areté (gr. *areté* – dzielność, cnota) – maksimum zdolności, efektywności, możliwości działania oraz sprawności człowieka w realizowaniu dobra.

Aretologia (gr. *areté* – dzielność, cnota; *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – jeden z podstawowych działów etyki i teologii moralnej, którego przedmiotem są cnota, rozumienie i klasyfikacja oraz wzajemne relacje pomiędzy poszczególnymi składnikami cnoty, sposoby jej osiągnięcia i zachowania oraz relacja cnoty do szczęścia.

Argumentacja (łac. *argumentatio*) – czynność myślowo-słowna, która – poprzez użycie argumentów (racji) – ma zaprowadzić do wywołania w odbiorcy

określonych przekonań, ocen lub podjęcia określonej decyzji i określonego działania.

Ateizm (gr. *a* – nie, *theós* – bóg) – doktryna lub postawa egzystencjalna wyrażająca się negacją istnienia Boga.

Atomizm (gr. *átomos* – niepodzielny) – doktryna filozoficzna i naukowa, zgodnie z którą rzeczywistość lub pewna jej część redukuje się do niepodzielnych elementów prostych (atomów), a wiedza o całej rzeczywistości do wiedzy dotyczącej elementów ją tworzących.

Autarkia (gr. *autós* – sam, *arkéin* – wystarczyć) – samowystarczalność, niezawisłość wobec kogoś lub czegoś.

Autonomia (gr. *autós* – sam, *nomos* – prawo) – właściwość polegająca na samostanowieniu o sobie lub kierowaniu się własnymi prawami.

Autorytet (łac. *auctoritas* – wpływ, znaczenie, powaga, władza) – w sensie ogólnym jest to człowiek uznany za wiarygodne źródło prawdy dotyczącej doniosłej dziedziny życia, jak również wzór do naśladowania.

Bezbożnictwo – zwalczanie i brak kultu Boga, jak również walka i nienawiść oraz przemoc w stosunku do konkretnych wyznawców danej religii.

Bioetyka (gr. *bios* – życie, *ethos* – obyczaj, sposób postępowania) – dział etyki zajmujący się ustalaniem ocen i norm moralnych w związku z ingerencją w życie ludzkie w granicznych sytuacjach jego powstawania, trwania i śmierci.

Błąd antropologiczny (gr. *ánthropos* – człowiek) – niezrozumienie tego, kim jest człowiek, które prowadzi do jego redukcjonistycznej wizji opartej na materializmie i naturalizmie.

Błąd logiczny – rodzaj błędu poznawczego polegającego na ukrytym naruszeniu reguł poprawnego rozumowania; wszelkie nieprawidłowości w zdobywaniu, formułowaniu i uznawaniu oraz przekazywaniu rezultatów poznania.

Bóg (gr. *Theós*, łac. *Deus*) – Byt Najdoskonalszy, który jest niezależny od świata i człowieka, konieczny i będący przyczyną całej rzeczywistości.

Brak (łac. *privatio*) – to, co powinno być w danym podmiocie ze względu na jego naturę, a czego nie ma.

Brzydota (łac. *foedus* – brzydki, haniebnny, *turpis* – brzydki, podły, paskudny) – brak elementów istotowych lub przypadłościowych w bycie; w sztuce brak harmonii, doskonałości i światła.

Byt (gr. *ousía* – substancja, łac. *ens* – jeden) – coś, co jest, co istnieje.

Byt konieczny – byt, który nie może nie być, który istnieje w sobie i przez siebie.

Cel (gr. *telos*, łac. *finis*) – to, ze względu na co następuje działanie; to, co stanowi kres działania.

Celowość – powszechny i analogiczny charakter działań, które skierowane są do celu.

Ciało ludzkie (gr. *soma*, łac. *corpus*) – element, który wraz z duszą konstituuje byt ludzki; układ tkanek i narządów, które składają się na organiczną całość – człowieka.

Cnota (gr. *areté*, łac. *virtus*) – trwała dyspozycja do moralnie dobrego działania; stała skłonność woli do czynienia dobra.

Creatio ex nihilo – stworzenie z niczego; teologiczna i filozoficzna teoria głosząca, że świat nie powstał z wcześniej istniejącego substratu, lecz został powołany do istnienia w całości przez Stwórcę.

Cywilizacja (łac. *civis* – obywatel) – określona forma życia zbiorowego człowieka; kultura człowieka w wymiarze społecznym; metoda organizacji życia społecznego.

Cywilizacja łacińska – cywilizacja ukształtowana w średniowieczu, dzięki wychowawczej działalności Kościoła katolickiego, której fundamentami są filozofia grecka, prawo rzymskie i chrześcijańska wizja człowieka jako osoby; to inaczej cywilizacja Zachodu.

Czas (łac. *tempus*) – sposób bytowania bytu przygodnego; miara zmiany, ruchu; okres, nieprzerwany ciąg chwil mierzony jakimś zjawiskiem periodycznym, zwykle obrotem Ziemi dookoła osi; odliczanie poszczególnych momentów „teraz” ze względu na to, co „wcześniej”, i to, co „później”.

Człowiek (gr. *ánthropos*, łac. *homo*) – konkretnie żyjący byt natury cielesno-duchowej.

Czyn (łac. *actus* – postępowanie, działanie) – świadomy i dobrowolny akt podmiotu osobowego (działanie lub zaniechanie działania) poprzedzony decyzją i mający określone skutki (prawne, moralne, praktyczne).

Dasein (niem. *tu-bycie*) – sposób bytowania, istnienia człowieka; w filozofii niemieckiej rzeczywiste i realne istnienie bytu, sposób ujawniania się rzeczy jako bytu.

Decyzja (łac. *decisio* – postanowienie) – świadomy i wolny wybór bytu osobowego, powstały dzięki rozumowi i wolnej woli; to inaczej autodeterminacja, zmierzająca do podjęcia konkretnego wolnego działania, czynu.

Definicja (łac. *definitio, definire* – odgraniczać, określać) – krótkie, lecz pełne określenie, które zmierza do jednoznacznej charakterystyki jakiegoś przedmiotu.

Deizm (łac. *Deus* – bóg) – pogląd teologiczno-filozoficzny uznający istnienie osobowego Boga, który powołał świat, ale nie ma wpływu na jego dalsze losy.

Demiurg (gr. *demiourgós* – rękodzielnik, rzemieślnik) – budowniczy i organizator świata (koncepcja boga w filozofii Platona).

Demokracja (gr. *demos* – lud, obywatele; *kratos* – władza, siła) – ustrój polityczny, w którym władzę sprawuje lud (obywatele).

Dialog (gr. *día* – przez, *logos* – słowo, łac. *diálogos*) – wymiana słów pomiędzy przynajmniej dwoma rozmówcami.

Día tí (gr. *día tí* – dlaczego?, łac. *propter quid* – dzięki czemu?) – naukotwórcze pytanie zmierzające do odkrycia przyczyn istnienia i działania świata, osób i rzeczy.

Dobro (gr. *agathón*, łac. *bonum*) – powszechna właściwość bytów; określenie wartości użytecznej rzeczy; kwalifikacja czynu moralnego, to, co budzi pożądanie i co ma moc doskonalenia.

Dobro wspólne (łac. *bonum commune*) – podstawowe spoiwo życia społecznego.

Dogmatyzm (gr. *dogma* – opinia, doktryna, nauka) – pogląd teoriopoznawczy, zgodnie z którym prawda istnieje i jest poznawalna; przekonanie oparte na trwałych zasadach poznawczych, moralnych i religijnych oraz obojętne na zmieniające się mody, uwarunkowania społeczne czy kontekst.

Doksa (gr. *doksa* – mniemanie, opinia) – potoczne przekonanie dotyczące określonego stanu rzeczy, stanowiące raczej subiektywną opinię niż rzetelną wiedzę.

Doskonałość (łac. *perfectio* – dokonanie, spełnienie) – najwyższy akt bytu, bytowanie bez braku, najpełniejszy akt istnienia.

Doświadczenie (łac. *experientia*) – spontaniczne poznanie czegoś, co istnieje; rezultat aktu poznania.

Dowód (łac. *demonstratio, argumentatio*) – uzasadnienie jakiejś tezy; rozumowanie uzasadniające jakiś sąd w sposób niezawodny i na podstawie przyjętych wcześniej (i już uzasadnionych) sądów.

Dowodzenie (łac. *demonstratio, argumentatio*) – czynność polegająca na ukazywaniu przedmiotu (faktu) i podawaniu koniecznej przyczyny jego zaistnienia.

Dualizm (łac. *dualis* – podwójny) – opozycyjna i wykluczająca się dwoistość rzeczy, zasad, wartości i poglądów.

Duch (gr. *noús, pnéuma*, łac. *spiritus*) – podstawowy składnik rzeczywistości, będący nośnikiem życia; zasada jednocząca, porządkująca i ożywiająca.

Dusza ludzka (gr. *psyché*, łac. *anima*) – czynnik ożywiający ludzkie ciało; pierwsze źródło ludzkiego poznania; racja tożsamości człowieka.

Dyktatura (łac. *dictatura* – nieograniczona władza) – forma sprawowania władzy w sposób nieograniczony i arbitralny.

Dylemat (gr. *dilémmatos* – podwójne twierdzenie) – schemat rozumowania lub rozumowanie nierozwiązywalne; konieczność wyboru pomiędzy dwoma wykluczającymi się działaniami uznawanymi za jednakowo powinny lub jednakowo niewłaściwe (złe).

Dyskusja (łac. *discussio* – badanie, roztrząsanie) – rodzaj sporu, który charakteryzuje się niezgodnością poglądów w jakiejś kwestii, a który strony sporu próbują uzgodnić.

Dyskurs (łac. *discursus* – bieganie tam i z powrotem, wielokierunkowy ruch) – sposób organizacji języka (według określonych reguł), za pomocą którego wyznacza się granice tego, co da się powiedzieć na dany temat, a także warunkujący nasze postrzeganie danego problemu.

Edukacja (łac. *educare* – karmić, hodować, opiekować się) – aktualizacja natury ludzkiej, głównie w aspekcie poznania; zorganizowana społecznie i celowo działalność, zmierzająca do utrwalania głównie cnót intelektualnych, moralnych, artystycznych i religijnych.

Egoizm (łac. *ego* – ja) – zainteresowanie samym sobą oraz skłonność do postępowania, w którym naczelnym kryterium jest własna korzyść.

Egzystencja (łac. *existentia*) – sposób bytowania człowieka.

Ekonomika (gr. *oikos* – dom, środowisko życia rodzinnego, gr. *nomos* – łac. *oeconomica*) – dział etyki (obok etyki indywidualnej i polityki), zajmujący się usprawnieniem człowieka do dobrego życia we społeczności domowej; sztuka i nauka umiejętnego gospodarowania.

Eksperyment (łac. *experimentum* – doświadczenie, badanie) – zbiór działań prowadzących do określonej reakcji i określonego zjawiska w warunkach pozwalających kontrolować i obserwować istotne czynniki.

Emancypacja (łac. *emancipatio* – wypuszczenie z rąk) – w prawie rzymskim było to wyzwolenie spod władzy ojcowskiej; współcześnie wyjście ze stanu zniewolenia i otrzymanie pełni praw.

Empiryzm (gr. *empeiría* – doświadczenie) – stanowisko, zgodnie z którym naczelną lub wyłączną rolę w poznaniu odgrywa doświadczenie.

Empiryzm genetyczny (gr. *empeiría* – doświadczenie, *génesis* – źródło, początek, pochodzenie) – zapoczątkowana przez Arystotelesa filozoficzna teoria wyjaśniająca fakt poznawania, wskazująca na poznanie zmysłowe jako na pierwszy i konieczny jego etap.

Entelécheia – akt doskonałości.

Epistemologia (gr. *epistéme* – wiedza, poznanie, *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – filozoficzna nauka o poznaniu, zwana też teorią poznania.

Epikureizm – jeden z trzech ważnych systemów filozoficznych epoki hellenistycznej, w ramach którego podejmuje się zagadnienia etyczne oraz problem szczęścia i możliwości jego osiągnięcia. Szczęście, wedle tego stanowiska, polega na doznawaniu przyjemności i braku przykrości.

Erystyka (gr. *eris* – spór) – sztuka przekonywania, której celem jest zdobycie zwycięstwa w sporze przy użyciu nieuczciwych lub niepoprawnych (naruszających reguły wnioskowania) technik perswazyjnych.

Estetyka (gr. *áisthesis* – wrażenie zmysłowe) – nauka o sztuce i jej wartości.

Etyka (gr. *ethos, praxis* – obyczaj, sposób postępowania) – filozoficzna teoria zajmująca się czynami ludzkimi pod kątem poznania ich dobra lub zła, a także usprawnienie człowieka do dobrego życia. W filozofii klasycznej dzieli się na: etykę indywidualną, ekonomikę i politykę.

Ethos, logos, pathos – typy perswazji retorycznej odwołujące się kolejno do: (1) autorytetu mówcy, tradycji i obyczajów; (2) rozumu słuchaczy poprzez ukazanie logicznych następstw lub naukowych uzasadnień; (3) uczuć i emocji słuchaczy, które miałyby skłonić ich do określonego działania.

Ewolucjonizm (łac. *evolutio* – rozwijanie) – pogląd odnoszący się do faktu i sposobów dokonujących się w świecie przemian. Może dotyczyć całości świata lub jego części. Wedle tego stanowiska przemiany są stopniowym i następującym po sobie rozwojem.

Eudajmonizm (gr. *eudaimonía* – pełne szczęście, pomyślność, dobrobyt, bogactwo) – teoria szczęścia; pogląd etyczny, zgodnie z którym szczęście jest ostatecznym celem i najwyższym dobrem człowieka oraz polega na byciu doskonałym przez dobro; stanowisko etyczne głoszące, że czyn jest moralnie powiny ze względu na swą szczęściorodność.

Fakt (łac. *factum* – to, co zostało uczynione) – zdarzenie lub obiektywnie istniejący (w określonym czasie i przestrzeni) stan rzeczy.

Fakt kulturotwórczy – wytwór człowieka, który realnie służy człowiekowi, doskonalą go.

Fakt kulturowy – każdy wytwór człowieka; nie każdy fakt kulturowy jest kulturotwórczy.

Fałsz (gr. *pséudos*, łac. *falsum*) – niezgodność zachodząca pomiędzy intelektem twórczym i jego przedmiotem wyrażona za pomocą sądu niezgodnego ze stanem faktycznym.

Fatalizm (łac. *fatum* – wyrok bogów, los, przeznaczenie) – stanowisko i wiara w przeznaczenie, konieczne prawo kosmiczne, które kieruje losem ludzi.

Feminizm (łac. *femina* – kobieta) – doktryna i ruch społeczny, u podstaw którego leży przekonanie o krzywdzącym i nieuprawnionym podporządkowaniu kobiet mężczyznom.

Fenomenologia (gr. *phainómenon* – zjawisko, *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – nauka o fenomenach jako bezpośrednio poznawalnych faktach.

Fideizm (łac. *fides* – wiara) – pogląd, w którym akcentuje się rolę wiary w ludzkim poznaniu kosztem rozumu i racjonalności.

Filantropia (gr. *philein* – miłować, *ánthropos* – człowiek) – idea czerpiąca inspirację z idei humanitaryzmu, która źródło pomocy i dobroczynności widzi w naturalnym dla człowieka dążeniu do zaspokajania potrzeb jednostek, wspólnot i społeczności w imię tzw. solidaryzmu społecznego oraz uczestnictwa każdego człowieka w człowieczeństwie.

Filozofia (gr. *phília* – miłość, przyjaźń; *sophía* – mądrość) – metodycznie uporządkowany i zorganizowany typ poznania rzeczywistości, nakierowany na odkrycie jej ostatecznych przyczyn i wyjaśnienia istoty bytów. Celem filozofii jest poznanie ostatecznej prawdy o wszystkim, co istnieje, oraz uczynienie człowieka mądrym.

Forma (gr. *morphé*) – element bytu organizujący jego materialną treść oraz nadający mu tożsamość.

Fundamentalizm (łac. *fundamentalis* – podstawowy) – doktryna światopoglądowa i religijna, zgodnie z którą życie we wszystkich wymiarach podlega rygorystycznie rozumianym zasadom, i przeciwstawiająca się jakimkolwiek modyfikacjom. Zasady te są zazwyczaj przyjmowane na mocy arbitralnego, apriorycznego wyboru i nie podlegają uzasadnieniu ani jakiegóż krytyce.

Geneza (gr. *génesis* – źródło, początek, pochodzenie) – zespół przyczyn lub warunków stojących u podstaw powstania i rozwoju danej rzeczy, zjawiska, pojęcia.

Globalizm (łac. *globare* – tworzyć kulę, gromadzić się) – zbiór przekonań i poglądów, zgodnie z którymi należy wykorzeniać narody z ich własnej tradycji w celu utworzenia nowej i rzekomo wspólnej kultury. Trend ekonomiczno-polityczny dążący do zniesienia barier państwowych, ograniczających swobodny przepływ towarów, usług, osób, produkcji i operacji finansowych w skali całego świata, a następnie do utworzenia jednego rządu światowego.

Gnoza (gr. *gnosis* – poznanie, wiedza) – postulowana, tajemna wiedza dla wybranych, dzięki której, zdaniem gnostyków, może dokonać się wyzwolenie (zbawienie) człowieka; ruch religijny i kulturowy łączący różne stanowiska, głoszący gnozę.

Godność (łac. *dignitas hominis*) – właściwość bytu osobowego wynikająca z jego osobowej struktury, a więc tego, że istnieje w sobie i dla siebie; jest podstawą do traktowania każdego człowieka zawsze jako celu, a nigdy jako środka.

Hedonizm (gr. *hedoné* – przyjemność, rozkosz) – postawa, w której najwyższym dobrem jest doznawanie przyjemności i unikanie przykrości.

Hellenizm (gr. *Elláda* – Grecja) – stanowisko, w którym podkreśla się doniosłość i wpływ kultury greckiej na współczesną kulturę i sztukę.

Heroizm (gr. *heros* – bohater) – najwyższa forma męstwa, przejawiająca się w szlachetnym postępowaniu moralnym, zwłaszcza w obliczu zła i trudności.

Hermeneutyka (gr. *hermeneutike*) – sztuka i teoria tłumaczenia, wyjaśniania i interpretowania znaczenia i sensu tekstów, różnych wypowiedzi i stanowisk.

Heurystyka (gr. *eureka* – znalazłem, *heurisko* – znajduję) – metoda zmierzająca do wykrycia wiedzy o nowych faktach; metoda wyszukiwania związków między faktami, polegająca na stawianiu hipotez i następnie udowadnianiu ich.

Hierarchia dóbr – uporządkowane i odpowiadające porządkowi zawartemu w realnej rzeczywistości uszeregowanie rodzajów dóbr: dobra godziwego (łac. *bonum honestum*), dobra użytecznościowego (łac. *bonum utile*) i dobra przyjemnościowego (łac. *bonum delectabile*).

Hipoteza (gr. *hypóthesis* – założenie, przypuszczenie, domniemanie, przesłanka) – odpowiedź na jakieś pytanie, mająca charakter prowizoryczny (roboczy), której prawdziwość nie została jeszcze rozstrzygnięta.

Historia filozofii (gr. *historía* – badanie, przekaz, dzieje) – dyscyplina przedstawiająca w sposób uporządkowany dzieje filozofii.

Historyzm (gr. *historía* – badanie, przekaz, dzieje) – stanowisko na gruncie metodologii nauk humanistycznych, zgodnie z którym nasze poznanie w poszczególnych dziedzinach jest uwarunkowane procesami dziejowymi.

Homo mensura – formuła wyrażająca podejście antropocentryczne, zgodnie z którym człowiek jest miarą wszystkiego.

Hylemorfizm (gr. *hyle* – materia, *morphé* – forma) – zapoczątkowany przez Arystotelesa pogląd filozoficzny, zgodnie z którym istnieją tylko byty jednostkowe, zbudowane z formy substancjalnej jako określającego aktu oraz z materii jako czystej możliwości.

Idea (gr. *idéa* – to, co widoczne, postać, wzór, istota, pojęcie, przedstawienie) – podstawowa kategoria filozofii, która odnosi się do ogólnego przedmiotu poznania.

Idealizm (gr. *idéa* – to, co widoczne, postać, wzór, istota, pojęcie, przedstawienie) – stanowisko, zgodnie z którym przedmiotem filozofii są ogólne, konieczne i stałe idee, a nie poznawalne zmysłowo konkretne byty. Potocznie idealizm to postawa człowieka, w której ktoś kieruje się szczytnymi ideami, nie zważając na płynące z tego konsekwencje.

Ideologia (gr. *idéa* – to, co widoczne, postać, wzór, istota, pojęcie, przedstawienie, *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – system leżący u podstaw doktryny politycznej, której celem jest konsekwentne realizowanie określonej wizji życia lub działania człowieka. Od XIX w. ideologie są tym, co ma zastąpić w przestrzeni życia zbiorowym edukację i wychowanie człowieka.

Iluminaci (łac. *illuminatus* – oświecony) – grupa osób, która rozpoczęła swoją działalność w epoce oświecenia w Bawarii w 1776 r., sprzeciwiająca się hierarchiom społecznym, postulująca powszechną równość i wolność oraz promująca anarchię – zarówno polityczną, jak i religijną; w 1785 r. ich poglądy zostały uznane przez Kościół katolicki za sprzeczne z zasadami wiary i rozumu, a ich działalność zakazana i oficjalnie zamknięta w 1790 r.

Immanencja (łac. *immanens* – pozostający w czymś, *immanere* – pozostawać wewnątrz) – zawieranie się czegoś w czymś, przeciwieństwo transcendencji; w antropologii teoria głosząca pogląd o skończoności bytu ludzkiego oraz jego ograniczeniu do tego, co skończone (człowiek pozostaje tylko częścią kosmosu, świata).

Implikacja (łac. *implico, implicare* – obejmować, połączyć, powikłać) – następstwo, konsekwencja, stosunek wynikania zachodzący pomiędzy dwoma zjawiskami.

Intelekt (gr. *noús*, łac. *intellectus*) – władza poznawcza właściwa bytom osobowym.

Intelektualizm etyczny (łac. *intellectus* – rozum, intelekt, rozumienie) – fałszywe stanowisko w etyce, zgodnie z którym wiedza o tym, co jest dobre moralnie, jest gwarantem dobrego moralnie postępowania.

Intuicja (łac. *intuitio, intuitus* – poznanie, patrzenie, zgłębianie) – to jedna z funkcji intelektu, polegająca na dostrzeganiu tego, co wydaje się niepowiązane i zakryte; dogłębny i wstępny w stosunku do dalszego poznania ogląd rzeczywistości.

Inwencja (łac. *inventare* – wynaleźć, obmyślać, *inventio* – wynalazek) – zdolność do wynajdywania (odkrywania) nieoczywistych związków przyczynowo-skutkowych.

Irracjonalizm (łac. *irrationalis* – nierozumowy) – pogląd filozoficzny, zgodnie z którym istnieją pozarozumowe drogi poznania, takie jak: zmysły (sensualizm), wola (woluntaryzm), emocje (emotywizm), intuicja (intuicjonizm ekstatyczny) i wiara (fideizm).

Istnienie/akt istnienia (gr. *éinai*, łac. *esse, existere*) – akt bytu, czyli to, dzięki czemu byt jest.

Istota (gr. *éidos*, łac. *essentia*) – to, czym rzecz jest; stały i konieczny element zmieniającej się rzeczy.

Ja (gr. *egó*, łac. *ego*) – indywiduum cielesno-psychiczne, będące sprawcą i podmiotem działań.

Język – system znaków będących rezultatem procesu poznania, który służy do komunikowania się i formułowania treści.

Kalokagathía (gr. *kalós kagathós* – piękno i dobro) – ideał wychowawczy obecny w kulturze antycznej (greckiej), w którym akcentowano konieczność osiągnięcia przez człowieka doskonałości polegającej na byciu pięknym i dobrym.

Katharsis (z gr. *oczyszczenie*) – wywodząca się z greckiej tragedii kategoria dotycząca celu obcowania z dziełem sztuki, jakim jest wzbudzenie w widzu litości i trwogi prowadzących do oczyszczenia, udoskonalenia, uwolnienia od braków (zła). Katharsis jako cel sztuki spełnia się w człowieku na drodze poznania prawdy i odrzucenia błędu, niewiedzy; przez wzbudzenie miłości do dobra i odrazy do zła; przez rozbudzenie przeżyć emocjonalnych, które w życiu człowieka stają się wsparciem realizacji dobra.

Kłamstwo (gr. *pséudos*, łac. *falsum*) – akt wolnej decyzji człowieka, w którym wyraża on zdanie sprzeczne z poznaną prawdą w celu świadomego wprowadzenia w błąd drugą osobę.

Kolektywizm (łac. *collectivus* – zbiorowy) – pogląd filozoficzny uznający prymat (wyższość) zbiorowości (kolektywu) nad człowiekiem. W stanowisku tym postrzega się człowieka jako niesamodzielną element większej i ważniejszej od niego całości.

Komunizm (łac. *communis* – wspólny) – postulowana forma ustrojowa życia zbiorowego, a także ideologia (polityczna i ekonomiczna) oparta na braku własności prywatnej, dążąca do kolektywnej (zbiorowej) własności i podziału środków i dóbr.

Konieczność (gr. *ananke*, łac. *necessitas*) – stan bytowy, który nie może nie występować, oraz wszystkie inne stany, które z niego wynikają.

Konkluzja (łac. *conclusio* – zakończenie, wniosek) – zdanie będące rezultatem procesu myślowego na podstawie uznania innych zdań (przesłanek).

Konkret (łac. *concretus* – namacalny, cały, pełny) – przedmiot jednostkowy, złożony, ale stanowiący jedną całość.

Konwencjonalizm (łac. *conventionalis* – oparty na umowie) – pogląd, zgodnie z którym wszelkie twierdzenia i teorie mają charakter umowny (są konwencjami), a nie efektem odczytania obiektywnego porządku rzeczy.

Kosmogonia (gr. *kosmos* – ład, porządek, wszechświat, *goné* – rodzenie, *gígnesthai* – stawać się, powstawać) – opowiadanie zmierzające do wyjaśnienia i opisanie powstania świata i człowieka, odwołujące się albo do stworzenia *ex nihilo* (z niczego), albo do różnych form emanacji (uzewnętrzniania się czegoś).

Kosmos (gr. *kosmos* – ład, porządek) – uporządkowana rzeczywistość świata materialnego.

Kreacjonizm (łac. *creo* – stwarzam; łac. *creatio* – stworzenie) – teoria teologiczna lub filozoficzna dotycząca sposobu i racji powstania świata, zgodnie z którą wszechświat nie jest odwieczny, ale ma początek w akcie stwórczym Absolutu – Boga, który z niczego powołuje świat do bytu.

Kreatywność (łac. *creatus* – stworzony) – cecha osoby ludzkiej polegająca na umiejętności dostrzegania i tworzenia oczywistych związków przyczynowo-skutkowych, wychodzenie poza przyjęty schemat, ale wciąż w pewnych ramach, czyli w odniesieniu do tego, co istnieje, co jest poznawalne.

Krytyka (gr. *kritiké*) – sztuka rozstrzygania domniemanej prawdziwości czegoś (poglądu, kwalifikacji czynu, piękna wytworu).

Kultura (łac. *colere* – uprawiać, doskonalić, pielęgnować) – działalność i dzieła człowieka jako bytu osobowego, a więc rozumnego i wolnego.

Kultura narodowa – kultura wysoka, duchowa, odróżniająca dany naród od innych narodów; jest wynikiem tradycji przekazywanej z pokolenia na pokolenie; różni się od kultur tzw. społeczności protonarodowych poziomem rozwoju.

Kultura wysoka – kultura duchowa, charakteryzująca się prymatem ducha nad materią, pozwalająca człowiekowi-osobie osiągnąć wyższą, duchową doskonałość.

Laicyzm (fr. *laïcisme* – niezwiązany z żadną religią) – światopogląd głoszący „potrzebę uwolnienia” przestrzeni publicznej od religii i związku z Bogiem.

Lex (łac. *legere* – zbierać, obierać, czytać) – prawo stanowione, ustawa, norma prawna.

Lex iniqua – to zespół powstałych norm i ustaw prawnych, które faktycznie nie są prawem z różnych racji, to inaczej pseudoprawo, prawa wrogie człowiekowi, prawa oszukańcze, prawa fałszywe.

Lex fomitis – istniejące w każdym człowieku zarzewie zła, którego istotą jest fałszywa miłość siebie samego ponad wszystko, skutkująca pychą, nadmierną i zwyrodniałą miłością dóbr zewnętrznych oraz zwyrodnieniem życia seksualnego; to główne źródło wad w człowieku.

Liberalizm (łac. *liberalis* – wolny) – doktryna, zgodnie z którą wolność osobista i polityczna oraz gospodarcza stanowi najwyższy ideał, któremu należy podporządkować życie społeczne.

Libertarianizm (łac. *libertas* – wolność, swoboda, niezależność) – etyczno-polityczna doktryna, zgodnie z którą jednostka ma pełną swobodę samoposiadania i pełnej swobody dysponowania sobą i dobrami, jakie posiada.

Logika (gr. *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – dyscyplina naukowa zajmująca się usprawnieniem ludzkiego poznania, myślenia, wnioskowania i orzekania. Jej celem jest udoskonalenie ludzkiego rozumu we wszystkich jego funkcjach i działaniach.

Logos (gr. *légein* – zbierać, mówić, myśleć, porządkować, układać) – zdaniem Heraklita i wielu innych filozofów zasada metafizyczna kierująca światem i człowiekiem; to, co nadaje ład i porządek.

Lud – typ zbiorowości ludzkiej (tzw. zbiorowość protonarodowa), powstałej na skutek zrzeszenia się pokrewnych sobie plemion, na gruncie wspólnego języka, kultury, regionu zamieszkania, pochodzenia.

Magia (łac. *magicus* – czarodziejski, magiczny) – zespół rytualnych czynności, które umożliwiają domniemany wpływ na siły wyższe, a więc pozwalają zapanować nad biegiem wydarzeń dzięki wiedzy tajemnej dostępnej wybranym jednostkom.

Maksyma (łac. *sententia* – najważniejsza myśl) – ogólna i podstawowa zasada postępowania, wyrażona w postaci zwięzłej i dobitnej sentencji, często o charakterze rady lub nakazu.

Manicheizm – powstały w II w. ruch religijny i gnostycki, zapoczątkowany przez perskiego księcia Maniego, stanowiący połączenie zoroastryzmu, buddyzmu i chrześcijaństwa, głoszący dualizm i akcentujący rolę poznania w procesie wyzwania się spod wpływu zła.

Manipulacja (łac. *manipulus* – garść, pęk) – wywieranie wpływu na drugą osobę i społeczeństwo za pomocą nieuczciwych (niejawnych, niezgodnych z zasadami moralnymi, opartych na kłamstwie, niedopowiedzeniu lub pochlebstwie) technik, służące do osiągnięcia zamierzonego celu.

Materia (gr. *hyle*, łac. *materia* – tworzywo, budulec) – element bytu; to, z czego coś powstaje.

Materializm (łac. *materialis* – dotyczący materii) – stanowisko teoretyczne, zgodnie z którym materia jest jedynym tworzywem rzeczywistości, jedynym bytem i jego rodzajem. Potocznie materializm to postawa człowieka charakteryzująca się złym moralnie przywiązaniem do dóbr materialnych.

Mądrość (łac. *sapientia*) – najwyższy rodzaj wiedzy opartej na odkryciu podstawowych przyczyn i rozumieniu ostatecznych zasad istnienia i działania świata.

Mesjanizm (gr. *Christos* – Mesjasz) – koncepcja wybraństwa religijnego, które wiąże się z koniecznością realizacji przez naród wybrany jego misji dziejowej, która da mu siłę, bogactwo, ogólną szczęśliwość, opiekę jedynego Boga, ale także dominację w świecie.

Metafizyka (gr. *ta metá ta physiká* – to, co po fizyce) – specyficzny typ poznania (racjonalnie zasadny i intelektualnie sprawdzalny) nakierowany na odkrycie ostatecznych przyczyn istnienia i działania realnie istniejącego świata, osób i rzeczy; synonim realistycznie uprawianej filozofii.

Metoda (gr. *méthodos* – badanie, sposób) – uporządkowany sposób osiągania zamierzonego celu cechujący się większym stopniem niezawodności niż zawodności.

Metodologia (gr. *méthodos* – badanie, sposób, *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – dyscyplina naukowa zajmująca się badaniem poprawności i skuteczności metod stosowanych w poszczególnych naukach oraz ich rezultatów.

Męstwo (łac. *fortitudo*) – cnota osiągania dobra trudnego; wytrzymywanie naporu zła lub przewycięzanie zła, to sprawność moralna, dzięki której możemy czynić dobro, pomimo obecności i naporu zła.

Miłość (gr. *eros, philia, agape*, łac. *amor, amatio, dilectio, caritas*) – akt woli nakierowany na dobro jako cel i motyw działania; akt pożądawczo-wolitywny polegający na afirmacji osoby oraz chceniu dla niej dobra.

Mimesis (gr. *mimos* – imitator, aktor; *mimeisthai* – imitować, łac. *imitatio* – naśladować) – kategoria filozoficzna odnosząca się do sztuki jako zamierzonego wytwarzania naśladowującego naturę/rzeczywistość (*ars imitatur naturam*) w aspekcie jej celowości.

Mit (gr. *mythos* – opowiadanie, fikcja, bajka, mowa) – fikcyjna, zmyślona opowieść, nieposiadająca autora, o ostatecznych przyczynach rzeczy i sensie ludzkiego życia. Mit jest upodobnieniem zmyślenia do prawdy, jest zarazem opisem i interpretacją czegoś, jest także pewnym wyjaśnieniem oraz dyrektywą do określonego działania; jest czymś niesprawdzalnym i ostatecznie prowadzącym do nieracjonalności.

Monizm (gr. *monos* – jeden, jedyny) – stanowisko filozoficzne, zgodnie z którym rzeczywistość jest jednym bytem albo przejawem tego bytu, jest jedną substancją.

Monogamia (gr. *monos* – jeden, *gameo* – zawierać małżeństwo) – forma małżeństwa akceptująca posiadanie jednego współmałżonka.

Monolatria (gr. *monos* – jeden; *latría* – cześć religijna) – forma kultu religijnego, polegająca na czci jednego Boga, który jest przyjazny tylko jednemu narodowi, forma kultu i czci Boga, którego się uważa za Boga plemiennego.

Monoteizm (gr. *monos* – jeden, *theós* – bóg) – stanowisko, zgodnie z którym istnieje jeden Bóg, który jest transcendentny względem świata i człowieka.

Moralność (gr. *ethos* – obyczaj, charakter, postawa, łac. *mores* – zachowanie, *moralitas* – moralność) – dziedzina świadomych i dobrowolnych uczynków człowieka, tego, co człowiek czyni jako człowiek.

Możliwość (łac. *possibilitas*) – logiczna niesprzeczność, charakteryzująca wewnętrzny układ treści bytów myślnych, takich jak np. pojęcia czy sądy.

Naród (łac. *nasci* – rodzić się, pochodzić) – naturalny społeczny związek ludzi, którzy od pokoleń żyją w jednej kulturze. Oryginalny typ społeczności ludzkiej umożliwiający pełną realizację osobowych potencjalności każdego z jego członków; ostatnie (po zbiorowościach protonarodowych: rodzina, ród, plemię i lud) stadium rozwoju ludzkich zbiorowości. Do elementów wyróżniających i zarazem integrujących cechy poszczególnych narodów zaliczyć możemy między innymi język, religię, określony model rodziny, historię, tradycję, folklor, literaturę, ale także ziemię, współdziałanie i państwo. Tym elementem bywa również wspólnota krwi.

Natura (gr. *physis*, *phýein* – wytwarzać, płodzić, rodzić, łac. *nasci* – rodzić się, pochodzić) – byt, który istnieje samodzielnie i jest zdolny do zdeterminowanego działania; źródło rodzenia i działania.

Natura człowieka – wymagające dopełnienia źródło jedności i odrębności bytu ludzkiego jako ludzkiego.

Nauka (gr. *theoría*, *episteme*, *logos*, łac. *scientia*) – poznanie o charakterze metodycznie zorganizowanym i uzasadnialnym, poznanie wartościowe i komunikowalne, jawne, które zostaje wyrażone w języku intersubiektywnie sensownym i którego celem jest odkrycie prawdy o rzeczywistości. Każdą naukę można scharakteryzować przez podanie naukotwórczego pytania, wskazania przedmiotu nauki (materialnego i formalnego), stosowanej metody, zakładanego celu. Nauka jako czynność, a także efekt czynności, jest obecna przede wszystkim w cywilizacji Zachodu, narodziła się w starożytnej Grecji.

New Age (z ang. nowa epoka, nowa era) – prąd kulturalno-religijny skupiający wiele różnorodnych, ale głoszących wspólne idee nurtów, funkcjonujący w kulturze od przełomu XIX i XX w., który zaprzeczając istnieniu osobowego Boga i odwracając się od tradycji judeochrześcijańskiej, postuluje istnienie boskiej

energii kosmicznej, równość wszystkich kultur i religii, afirmuje irracjonalne, intuicyjne oraz symboliczne „rozumienie” rzeczywistości wykorzystujące między innymi mity, ezoterykę, okultyzm i teorie dotyczące podświadomości.

Niewolnictwo (łac. *servus* – niewolnik, sługa) – stan podległości jednego człowieka innemu człowiekowi (też instytucji społecznej lub politycznej), który nabudowany jest na całkowitym lub częściowym zanegowaniu praw naturalnych czy stanowionych oraz odebraniu osobie podległej możliwości decydowania o sobie i swoim życiu.

Nihilizm (łac. *nihil* – nic) – stanowisko negujące prawdę, dobro, a także byt jako fundament poznania, postępowania i istnienia.

Nominalizm (łac. *nomen* – nazwa) – jedno ze stanowisk teoriopoznawczych dotyczących tego, co odpowiada istniejącym w naszym intelekcie pojęciom. Nominaliści twierdzą, że naszym pojęciom nic w rzeczywistości nie odpowiada. Pojęcia nasze jako znaki są pustymi dźwiękami (łac. *flatus vocis*). Nominalizm jako stanowisko teoretyczne prowadzi do subiektywizmu i relatywizmu, a także agnostycyzmu.

Norma moralności (gr. *nomos* – prawo, norma, obyczaj) – kryterium dobra i zła określające, kiedy czyn jest moralnie dobry, a kiedy zły (niegodziwy).

Obywatel (gr. *polites*, łac. *civis*) – członek społeczności państwowej, która określa jego prawa i obowiązki jako osoby politycznie i cywilnie wolnej.

Obywatelstwo (gr. *polites* – obywatel, łac. *civis* – obywatel) – przynależność osoby do danego państwa, na mocy której ma on określone prawa i obowiązki.

Obiektywizm (łac. *obiectivus* – przedmiotowy) – pogląd filozoficzny, zgodnie z którym przedmiot poznania istnieje poza podmiotem poznającym i niezależnie od niego i jego postrzegania.

Ojczyzna (łac. *patria*, od słowa *pater* – ojciec) – miejsce i środowisko życia narodu; wspólnota narodowa wraz z materialną rzeczywistością jej życia. Ojczyzna jest tym miejscem i wspólnotą, w których doszło do narodzenia się człowieka, jego wykształcenia i wychowania, uformowania. Istnienie ojczyzny jest dowodem i przejawem personalizmu, a także istnienia narodu. Ważnym elementem ojczyzny jest rodzima ziemia, jako środowisko życia, tożsamości i rozwoju, jako dziedzictwo przodków oraz dobro, które należy przekazać przyszłym pokoleniom.

Ontologia (gr. *on* – byt, *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – dyscyplina, która za przedmiot badań przyjmuje byt możliwy.

Osoba (łac. *persona*) – indywidualna substancja natury rozumnej; byt działający na mocy swej rozumności i wolności, posiadający podmiotowość i godność, wyróżniający się najdoskonalszą formą istnienia.

Paideia (gr. *pais* – dziecko, łac. *educare* – karmić, hodować, opiekować się) – to, co formuje człowieka od jego najmłodszych lat poprzez edukację i wychowanie.

Panteizm (gr. *to pan* – wszystko, *theós* – bóg) – pogląd, zgodnie z którym istnieje jeden rodzaj rzeczywistości, która jest w całości utożsamiona z bytem absolutnym, Bogiem.

Państwo (gr. *polis* – państwo, społeczność, łac. *civitas, res publica* – rzecz publiczna) – zorganizowana społeczność obywatelska, oparta na naturalnych (biologiczno-społecznych) inklinacjach człowieka do życia wspólnotowego. Państwo jako wspólnota ludzka charakteryzuje się autarkią i autonomią, jej celem właściwym nie są bezpieczeństwo i wygoda, ale szczęśliwe życie. Postawą państwa jest wzajemna przyjaźń między obywatelami. Państwo posiada terytorium, administrację, ośrodek władzy oraz określoną formę ustrojową, za sprawą której realizuje swój właściwy cel, jakim jest pomoc w uczynieniu życia ludzkiego rozumnym i dobrym. .

Paradoks (gr. *parádoxos* – nieoczekiwany, nieprawdopodobny, zadziwiający) – rozumowanie pozornie poprawne.

Paradygmat (gr. *parádeigma* – wzór) – ogólnie uznawany przykład, jako wartościowy, określony i ważny model czegoś.

Patriotyzm (łac. *patria* – ojczyzna, *pater* – ojciec) – postawa ludzka polegająca na dobrowolnej miłości ojczyzny, na którą składa się miłość do narodu, jego kultury oraz dziejów, jak również do ziemi i państwa ojczystego. Patriotyzm jako cnota ma źródło w pietyzmie i jest jednym z dowodów na dojrzałość duchową człowieka oraz na jego właściwe wychowanie.

Percepcja (łac. *perceptio* – zbieranie, przyjmowanie, pojmowanie, *sensus* – czucie) – spontaniczny proces poznawczy polegający na zmysłowym postrzeganiu przedmiotów zewnętrznych względem podmiotu postrzegającego.

Personalizm (łac. *persona* – osoba) – doktryna głosząca, że człowiek jest w swej bytowości, swej istocie osobą. Personalizm w praktyce życia zbiorowego przejawia się dojrzałą i odpowiedzialną formą spełniania dobra.

Perswazja (łac. *persuasio* – przekonywanie) – sztuka przekonywania kogoś do własnych racji, bez uciekania się do nieuczciwych chwytów, cel retoryki i działalności retorycznej.

Pietyzm (łac. *pietas*) – cnota społeczna polegająca na serdecznym i synowskim oddaniu, wdzięczności oraz posłuszeństwie za otrzymany dar życia – istnienia. Pietyzm w pierwszej kolejności przejawia się w stosunku do rodziców w postaci szacunku, czci, posłuszeństwa, wdzięczności. Pietyzm odsłania świadomość w osobie ludzkiej jej dzieciństwa. Pietyzm w stosunku do ojczyzny i narodu przejawia się w postaci patriotyzmu, w stosunku do Pana Boga – pobożnością. Jest źródłem wszelkich cnót społecznych. Za uformowanie w człowieku pietyzmu odpowiada w pierwszej kolejności rodzina.

Piękno (gr. *kalós*, łac. *pulchrum*) – transcendentna doskonałość wszelkiego bytu, przejawiająca się w możliwości budzenia przez byt upodobania. Byt jest pięknem przez swą harmonię i proporcję, przez swą integralność i klarowność, przez ład, którym jest, i moc budzenia miłości. W filozofii odróżniamy piękno transcendentne i piękno kategoriale (przysługujące określonej grupie bytów).

Pierwsze zasady – istniejące w bycie, ludzkim poznaniu, myśleniu, rozumowaniu i orzekaniu zasady, prawa i reguły, które fundują bytowość i racjonalność. Poznaniem i wyrażaniem pierwszych zasad zajmuje się filozofia – metafizyka. Zasady te nie mogą zostać zdefiniowane, ale tylko ujęte poznawczo i wyrażają one podstawową inteligibilność wszystkiego, co jest. Do pierwszych zasad zaliczane są: zasada tożsamości, niesprzeczności, racji bytu, wyłączonego środka, celowości. Odkrywanie pierwszych zasad bytowania i działania wszelkich bytów dokonuje się również przez ukazanie tzw. transcendentaliów, tj. ukazanie tego, że wszystko, co jest, jest bytem, rzeczą, jednością, odrębnością, prawdą, dobrem i pięknem. Afirmacja i działanie podług pierwszych zasad funduje w człowieku jego doskonałość życia intelektualnego, moralnego, ogólnie ludzkiego.

Plemię – typ zbiorowości ludzkiej (tzw. zbiorowość protonarodowa), która powstaje dzięki zrzeszeniu się grup rodowych, wywodzących się od wspólnego, lecz często legendarnego przodka. Cechą charakterystyczną plemienia jest wspólne zamieszkiwanie danego terytorium i jednolita organizacja społeczna.

Pluralizm (łac. *pluralis* – liczny, mnogi) – stanowisko filozoficzne, zgodnie z którym rzeczywistość składa się z różnorodnych bytów.

Pojęcie (gr. *idéa* – to, co widoczne, postać, wzór, istota, przedstawienie) – myślowy, abstrakcyjny i ogólny odpowiednik przedmiotu odzwierciedlający jego istotne cechy; to znak rzeczy istniejący w intelekcie, utworzony na skutek poznania i myślenia.

Poliandria (gr. *polýs* – liczny, *andros* – mężczyzna) – forma poligamii akceptująca posiadanie przez kobiety wielu mężów.

Poligamia (gr. *polýs* – liczny, *gameo* – zawierać małżeństwo) – wielożeństwo, forma małżeństwa akceptująca posiadanie więcej niż jednego współmałżonka (najczęściej kilka żon).

Politeizm (gr. *polýs* – liczny, *theós* – bóg) – stanowisko, zgodnie z którym istnieje wielu bogów pojmowanych na sposób ludzki i tworzą określoną hierarchię.

Polityka (gr. *polis* – państwo, społeczność, *polites* – obywatel, łac. *politica*) dziedzina i sfera uczynków człowieka spełniana w przestrzeni zbiorowej. Polityka bywa definiowana jako dziedzina roztropnej realizacji dobra wspólnego. Jest obok etyki indywidualnej i ekonomiki jednym z przedmiotów i działań etyki.

Porządek (gr. *kosmos*, łac. *ordo* – ład) – jedność wielu różniących się względem siebie elementów.

Porządek naturalny – ład zakorzeniony w naturze.

Poprawność polityczna (ang. *political correctness*) – ideologiczny postulat, zgodnie z którym należy unikać wszelkich rozróżnień, które miałyby prowadzić do dyskryminacji i tym podobnych zachowań. W rzeczywistości poglądy te prowadzą do postawy obojętności na prawdę i dobro, do relatywizmu opierającego się na przekonaniu, że wszystko jest względne i nikt nie może mieć racji. Zasada unikania określeń, które mogłyby być uznane za przejaw dyskryminacji w stosunku do osób ze względu na ich przynależność rasową, narodową, wyznaniową, pochodzenie społeczne lub orientację seksualną.

Postmodernizm (łac. *post* – po, poza; *modernus* – nowoczesny, współczesny) – nurt myślowy wywodzący się z tradycji idealizmu następujący „po” modernizmie (racjonalizmie), stanowiący współczesną odmianę irracjonalizmu filozoficznego.

Powinność (gr. *deon* – potrzeba, słuszość, łac. *officium* – obowiązek) – płynący z nakazu rozumu obowiązek świadomego i wolnego podjęcia działania nakierowanego na dobro.

Poznanie (gr. *epistémē* – wiedza, poznanie, łac. *cognitio*) – proces polegający na włączaniu (uwewnętrznianiu, interioryzacji) przez poznającego treści bytu, który istnieje.

Praca (łac. *labor, opus, opera*) – realizowanie przez człowieka jego potencjalności, zmierzające do umocnienia się w bytowaniu na poziomie wegetatywnym, sensorywnym i rozumowym.

Prawda (gr. *alétheia*, łac. *veritas*) – zgodność wypowiedzanych sądów ze stanem rzeczy, których dotyczą; powszechna właściwość bytów; przedmiot właściwy intelektu.

Prawdopodobieństwo (łac. *probabiliter* – przypuszczalnie, być może) – szansa na wystąpienie jakiegoś zjawiska, z uwagi na zaistnienie określonych czynników, które wcześniej miały wpływ na coś do tego zjawiska podobnego.

Prawa człowieka – prawa przysługujące każdemu człowiekowi, których podstawą jest przyrodzona godność ludzka. Sprowadzają się do uprawnień człowieka do życia, przekazania życia oraz do rozwoju człowieka. Prawa te mają charakter: powszechny (obowiązują zawsze, wszędzie i każdego człowieka), przyrodzony (przysługują każdemu z racji bycia człowiekiem), niezbywalny (nie można się ich zrzec), nienaruszalny (nie można ich odebrać), naturalny (wynikają z natury i są niezależne od regulacji prawnych), niepodzielny (stanowią integralną całość).

Prawa dziejowe – stałe prawidłowości wyróżnione na podstawie dziejów stosunków między cywilizacjami oraz rozstrzygające o ładzie historycznym we wszystkich czasach i u wszystkich ludów. Zdaniem Feliksa Konecznego są nimi: niemożność istnienia trwałych syntez cywilizacyjnych; prawo rywalizacji cywilizacji; prawo konieczności zachowania współmierności w cywilizacjach; prawo zwycięstwa cywilizacji niższych nad cywilizacjami wyższymi (lepiej aktualizującymi potencjalności osobowe człowieka).

Prawo ius – uprawnienie człowieka, które od strony filozoficznej jest pewną relacją międzyosobową, nacechowaną powinnością działania lub zaprzestania działania ze względu na dobro człowieka i ma bytową podstawę w godności osobowej człowieka.

Prawo lex – prawo pisane ustanowione przez władzę publiczną. Jest określane jako rozumne rozporządzenie legalnej władzy, przyporządkowane do dobra wspólnego, rozporządzenie promulgowane (obwieszczone obywatelom).

Prawo naturalne (łac. *ius naturale*) – uniwersalne, pierwotne prawo, którego podstawą są natura i zawarty w niej porządek. Wyraża się ono w postaci nakazu: czyń dobro, unikaj zła. Przejawem prawa naturalnego są między innymi trzy inklinacje istot żywych: (1) prawa do zachowania życia, (2) prawa do przekazywania życia, (3) prawa do rozwoju swego życia, jestestwa.

Progres (łac. *prōgressus* – postęp, postępowanie) – proces zmian na lepsze, przechodzenie z jednego etapu na kolejny.

Promulgacja prawa (łac. *promulgatio* – ogłoszenie, obwieszczenie) – konieczny element do powołania i ustanowienia prawa, polegający na jego upublicznieniu, na jego zakomunikowaniu obywatelom. Ostateczna promulgacja prawa dokonuje się w sumieniu człowieka.

Przyczyna (gr. *aitía*, łac. *causa* – powód, racja) – racja powstania i zmiany bytu; realny czynnik, dzięki któremu możliwe jest rozumiejące wyjaśnienie struktury rzeczy oraz działanie bytu.

Przyjaźń (gr. *philia*, łac. *amicitia*) – międzysobowa relacja oparta na wzajemnej miłości i życzliwości, mająca formę współdzielenia życia oraz współuczestniczenia w dobru.

Przygodność (łac. *contingens* – przygodnik, *contingentia* – przygodność) – cecha bytu stworzonego, wskazująca na niekonieczność jego istnienia, skończoność i przemijalność.

Quincunx – określony przez Feliksa Konecznego pięciomian kategorii (dziedzin) życia ludzkiego, na który składają się: prawda jako dziedzina nauk, dobro jako dziedzina etyki, dobrobyt jako dziedzina życia gospodarczego, zdrowie jako forma cieleśnej i duchowej troski o samego siebie, piękno jako dziedzina sztuki oraz proporcji pozostałych elementów w życiu człowieka.

Racjonalizm (łac. *ratio* – rozum, rozważanie, podstawa, racja) – stanowisko filozoficzne, zgodnie z którym rozum jest ważną i cenną władzą poznawczą człowieka. Istnieją różne rodzaje racjonalizmu, także ten, w którym rozum jest uznawany za niezależny poznawczo od doświadczenia i mający prymat nad wolą człowieka. Racjonalizm nowożytny jest nabudowany na subiektywizmie i licznych redukcjonizmach, gdzie rozum bywa przeciwstawiany aktowi wiary, intuicji, woli i innym czynnikom.

Realizm (łac. *res* – rzecz, *realis* – dotyczący rzeczy) – zgodność ludzkiego poznania z rzeczywistością, jedno ze stanowisk filozoficznych głoszących, że filozofia jest poznaniem tego, co bytuje, co istnieje.

Recta ratio (gr. *orthós logos* – prawy rozum) – własność i określenie rozumu, który w procesie poznania teoretycznego, praktycznego i twórczego kieruje się prawdą, dobrem i pięknem poznawanych rzeczy.

Reinkarnacja (łac. *re-* – ponownie, *incarnatio* – wcielenie) – pogląd, zgodnie z którym dusza po śmierci doskonali się i oczyszcza poprzez odrodzenie w innym ciele aniżeli to, z którym była złączona.

Relacja (łac. *relatio, referre* – odnosić) – najsłabszy sposób bytowania, polegający na realnym przyporządkowaniu (związku) czegokolwiek z czymkolwiek ze względu na cokolwiek. Najprostsza relacja zachodzi między dwoma korelatami. Każda relacja posiada rację (powód istnienia).

Relatywizm (łac. *relativus* – względny) – pogląd, zgodnie z którym prawda jest zmienna, stopniowalna i zależy od tego, kto coś twierdzi, oraz od okoliczności, w których coś twierdzi.

Religia (łac. *relegere* lub *religere* – ponownie odczytywać, gruntownie rozważać; *religare* – wiązać) – to osobowa, świadoma i dobrowolna relacja człowieka z Bogiem. Celem tej relacji dla człowieka jest uzyskanie życia wiecznego, doskonałego, wolnego od wszelkich braków, życia szczęśliwego. Od strony Boga racją religii jest należna Bogu cześć, miłość, jaką człowiek winien jest Bogu z racji tego, Kim Bóg jest i co uczynił dla człowieka.

Retoryka (gr. *rhetor* – mówca, *rhexis* – mowa, wypowiedź) – sztuka przekonywania za pomocą słowa w aspekcie zagadnień prawdopodobnych, z zachowaniem poprawnych reguł wnioskowania i bez zamiaru wprowadzenia odbiorcy w błąd.

Rodzina (łac. *familia*) – podstawowa i naturalna wspólnota rodziców i dzieci, zaistniała dla wzajemnej pomocy, miłości i przekazania życia. Fundamentem rodziny jest małżeństwo: dobrowolny i świadomy związek kobiety i mężczyzny.

Roztropność (łac. *prudencia*) – cnota dobrze uformowanego intelektu i sumienia. Pozwala ona człowiekowi rozpoznać oraz osiągnąć należne i ważne dobro.

Rozum (gr. *nous*, łac. *intellectum*) – niematerialna władza duszy ludzkiej, odpowiadająca w człowieku za poznanie, myślenie, także wytwarzanie. Rozum jest w człowieku tym, co poznaje prawdę, dobro, piękno, tym, co w nas myśli i orzeka.

Ruch (łac. *motus* – poruszanie się, ruch, gest, *movere* – poruszać coś, wprawiać coś w ruch) – w filozofii aktualizacja możliwości; mająca przyczynę zmiana ilościowa, jakościowa lub lokalna, której podlega wszystko, co materialne (skończone).

Rzecz (łac. *res*) – coś, co jest treściowo określone, czyli ma własną indywidualną istotę.

Rzeczpospolita (łac. *res publica*) – wspólnota wolnych i rozumnych ludzi; rodzaj państwowości, w której obywatele sprawują władzę, realizując dobro wspólne.

Sceptycyzm (gr. *skepsis* – dociekanie, badanie, powątpiewanie) – stanowisko, zgodnie z którym problem prawdziwości naszych sądów o świecie jest problemem nierozstrzygalnym.

Scholastyka (łac. *schola* – szkoła, *scholasticus* – uczony, nauczyciel, uczeń) – rozwinęta w epoce średniowiecza w zachodniej Europie, powiązana z chrześcijaństwem forma tworzenia kultury intelektualnej i duchowej poprzez poznawanie rzeczywistości przyrodzonej (naturalnej) i nadprzyrodzonej w oparciu o rozum i wiarę. Forma ta ma wymiar wspólnotowy, zorganizowany, wiąże się z uszanowaniem dziedzictwa pokoleń, tradycji oraz z rolą mistrza – nauczyciela i przewodnika, który odpowiedzialnie prowadzi do poznania prawdy.

Scjentyzm (łac. *scientia* – wiedza, nauka) – rozwinęty na przełomie XIX i XX w. nurt myślowy powstały w obrębie pozytywizmu, który za jedyny paradygmat naukowości i racjonalności uznaje wiedzę płynącą z nauk przyrodniczych, natomiast odrzuca metafizykę i teologię jako nienaukowe i nieracjonalne. Skrajne postacie scjentyzmu postulują usunięcie z kultury wszystkiego, co nie ma oparcia w nauce, oraz uczynienie z nauki parareligii, jedyne go ideowego fundamentu kultury.

Sekularyzm (łac. *saecularis* – świecki) – ideologia, na gruncie której neguje się zarówno w życiu społecznym, jak i w całej kulturze wszelkie elementy religijne. Istotą sekularyzmu jest dążność do osłabienia oraz ostatecznie likwidacji więzi człowieka z Bogiem. W przestrzeni publicznej sekularyzm bywa wspierany przez laicyzm, ateizm i bezbożnictwo; przejawia się nie tylko w dobrowolnym odchodzeniu człowieka od praktyk i związków religijnych, ale także programowej polityce, która odbiera zrzeszeniom religijnym środki, dzięki którym wpływają one na człowieka i życie społeczne.

Sensualizm (łac. *sensualis* – zmysłowy) – pogląd teoriopoznawczy, zgodnie z którym cała wiedza umysłowa jest wyżej zorganizowaną formą poznania zmysłowego.

Skutek (łac. *finis* – koniec) – wynik jakiegoś działania, następstwo przyczyny.

Sprawiedliwość (łac. *iustitia*, od *ius* – prawo, uprawnienie) – posłuszeństwo woli wobec prawego (dobrego) celu; cnota nakazująca oddać każdemu to, co mu się słusznie należy.

Sofistyka (gr. *sophía* – mądrość) – umiejętność używania języka w celu odniesienia korzyści, niezależnie od tego, czy cel oraz środki prowadzące do celu są uczciwe czy nie; sztuka przekonywania, w której za pomocą zabiegów językowych próbuje się stworzyć pozory prawdy.

Sofiści (gr. *sophía* – mądrość, *sophistés* – mędrzec, filozof) – wędrowni nauczyciele greccy działający na przełomie VI i IV w. przed Chr., których zadaniem było przygotowanie młodych obywateli do życia publicznego; nauczali filozofii, retoryki, etyki i polityki; głosili relatywizm (prawda jest względna), pragmatyzm (kryterium działania oraz prawdy jest użyteczność), konwencjonalizm (nie ma prawdy uniwersalnej, są jedynie umowy co do tego, co jest prawdziwe) oraz sensualizm (źródłem wiedzy jest poznanie zmysłowe).

Stoicyzm (gr. *stoikós* – stoik) – jeden z trzech ważnych systemów filozoficznych epoki hellenistycznej, w ramach którego podejmuje się zagadnienia etyczne oraz problem szczęścia i możliwości jego osiągnięcia. Wedle stoików szczęście polega na życiu zgodnym z rozumem, cnotą, naturą i wolą bogów. Do szczęścia prowadzi człowieka przede wszystkim prawy rozum oraz apatia, czyli stan bez uczuć.

Substancja (gr. *ousia*, łac. *substare* – stać u podstaw) – sposób bytowania realnie istniejącego bytu, dzięki któremu jest on podmiotem dla swoich właściwości i przedmiotem obiektywnego poznania oraz źródłem swojego działania.

Subiektywizm (łac. *subiectivus* – podmiotowy, *subiectum* – podmiot) – pogląd filozoficzny, zgodnie z którym zarówno ludzkie poznanie, jak i przedmiot tego poznania są funkcją struktury psychofizycznej człowieka.

Sumienie (łac. *conscientia* – samowiedza) – głos rozumu w człowieku, który mówi człowiekowi, co dobre lub złe; zdolność do samooceny związanej z wykonanym przez człowieka aktem decyzji.

Sylogistyka (gr. *sylogismós* – rozumowanie, wnioskowanie, wnioszek, sylogizm) – zapoczątkowany przez Arystotelesa system logiczny określany jako teoria zdań kategoriowych (ogólno-twierdzących, ogólnoprzeczących, szczegółowo-twierdzących, szczegółowo-przeczących).

Szowinizm (fr. *chauvinisme* – od nazwiska Nicolasa Chauvina, napoleońskiego żołnierza bezkrytycznie uwielbiającego cesarza, bohatera komedii Eugène’a Scribe’a) – postać chorobliwego i nierozumnego egoizmu, który nakazuje traktować z wyższością własny naród oraz pogardzać i szkodzić innym narodom.

Sztuka (gr. *techné*, łac. *ars*) – zasada poprawnego wytwarzania rzeczy zamierzonych; dział kultury związany z ludzką wytwórczością; efekt ludzkiej twórczości.

Tautologia (gr. *tautós* – identyczny, ten sam, *logos* – myśl, wypowiedź, wyrażenie) – wyrażenie, które składa się z wyrazów znaczących to samo lub prawie to samo, na przykład źródło i geneza słowa.

Teizm (gr. *theós* – bóg) – stanowisko afirmujące Boga i Jego istnienie.

Technika (gr. *techné* – umiejętność, sztuka, rzemiosło) – dziedzina działalności człowieka obejmująca wytwarzanie przedmiotów, które nie występują w przyrodzie.

Teologia (gr. *theós* – bóg, *logos* – myśl, rozważanie, wyjaśnienie) – wiedza, nauka o istnieniu i naturze Boga.

Teologia naturalna/teodycea – specyficzna dyscyplina filozoficzna, która namysł nad światem finalizuje, wskazując na konieczny czynnik, jakim jest Absolut, bez którego nie byłoby całego świata.

Tolerancja (łac. *tolerare* – wytrzymywać, trwać, łagodzić) – cnota wyrozumiałości wobec błędów, niedoskonałości, z jakimi przychodzi człowiekowi się stykać w przestrzeni życia międzyludzkiego. Tolerancja nie polega na permissywizmie (akceptacji i przyzwoleniu na zło), ale na uszanowaniu jakiegoś stanu rzeczy mimo zła, które mu towarzyszy.

Tomizm – nurt współczesnej filozofii realistycznej, a także teologii chrześcijańskiej, nawiązujący i rozwijający myśl św. Tomasza z Akwinu.

Totalitaryzm (łac. *totalis* – cały, całkowity) – system polityczny, ideologia, na gruncie której człowiek jest całkowicie podporządkowany państwu i jest przez państwo niszczone, zniewalany, deprawowany.

Tradycja (łac. *traditio* – przekazywanie) – elementy kultury (takiej jak obyczaje, wierzenia, poglądy, sposób myślenia i zachowania, normy społeczne i obyczajowe) przekazywane w ramach jednego narodu z pokolenia na pokolenie i uznane przez daną społeczność za ważne dla jej współczesności i przyszłości.

Transcendentalia (łac. *transcendere* – przekraczać, wykraczać) – powszechne i konieczne właściwości realnie istniejącego bytu. W filozofii realistycznej wyróżnia się siedem właściwości transcendentalnych, zwanych transcendentaliami: byt, rzecz, jedno, odrębność, prawda, dobro, piękno – rozumiane analogicznie (ani niejednoznacznie, ani wieloznacznie).

Transcendentalizm (łac. *transcendere* – przekraczać, wykraczać) – pogląd filozoficzny związany z tradycją idealizmu (filozofią krytyczną), zgodnie z którym ludzkie poznanie (świadomość) kreuje lub współtworzy swój przedmiot.

Uczucia (gr. *ta pathe*, łac. *passiones animae, emotiones*) – stan psychiczny polegający na nabyciu lub utracie obojętności wobec doświadczanego przedmiotu; to przemiana władz duchowych człowieka na skutek doświadczenia dobra lub zła.

Umiarkowanie (łac. *temperantia*) – jedna z cnót kardynalnych, która pozwala człowiekowi należycie postępować w obliczu przyjemności i przykrości. Miarę w postępowaniu wyznacza zawsze prawy rozum, nie zaś pragnienie i przyzwyczajenie. Owocem umiarkowania jest przede wszystkim piękno, wolność, zdrowie, siła, jedność oraz wiele innych doskonałości. Umiarkowanie jest potrzebne szczególnie tam, gdzie istnieją intensywne przyjemności (jedzenie, używki, gry i zabawy, życie seksualne).

Umysł (gr. *nous*, łac. *mens*) – to, co w człowieku jest odpowiedzialne i co jest podmiotem życia duchowego, tj. aktów poznania i miłości. Umysł ma stronę intelektualną i wolitywną w człowieku, istnieje w duszy ludzkiej.

Utylitaryzm (łac. *utilis* – pożyteczny, korzystny) – teoria etyczna, polityczna i gospodarcza głosząca, że miarą dobra jest pożytek, jaki z niego wynika. Zdaniem utylitarystów wszelkie dobra ostatecznie sprowadzają się do dobra użytecznego, do korzyści, profitów, a dobro użyteczne jest dobrem pierwszym i najważniejszym w życiu człowieka.

Uzasadnianie (łac. *argumentatio* – argumentowanie, *demonstratio* – wskazywanie) – wskazywanie racji do uznania jakiegoś zdania za prawdziwe lub prawdopodobne.

Wada (gr. *kakía*, łac. *vitium*) – trwała dyspozycja do moralnie złego działania; stała skłonność woli do czynienia zła.

Wartość (gr. *he aksía*, łac. *valor*) – w filozofii nowożytnej, nabudowanej na subiektywizmie i agnostycyzmie, to wszystko, co wytworzył w swym wnętrzu człowiek i co pragnie urzeczywistnić, gdyż uważa on to coś za cenne, godne urzeczywistnienia. Wartości są pragnieniami, postulatami człowieka; nie mają realnej podstawy bytowania w świecie;

człowiek posiada godność z racji zdolności do kreowania wartości. Mają one zastąpić w ludzkim życiu realny porządek dobra, prawdy, piękna i świętości i stać się głównym odniesieniem dla ducha ludzkiego.

Wiara (gr. *pistis*, łac. *fides*) – akt poznawczy rozumu człowieka dotyczący prawdy nieoczywistej, będącej tajemnicą. Akt ten jest dokonany pod naciskiem woli osoby wierzącej, także Łaski Pana Boga, za sprawą której człowiek uznaje za prawdę; to, co głosi treść aktu wiary.

Wiedza (łac. *cognitio, notitia* – poznanie, znajomość) – to, co jest skutkiem poznania; prawdziwe, uzasadnione przekonanie dotyczące rzeczywistości.

Wnioskowanie (łac. *conclusio* – zamknięcie, zakończenie, wniosek, *ratio cinatio* – rozumowanie) – jedna z podstawowych odmian rozumowania, która polega na przechodzeniu od przesłanek do wniosku.

Wola (łac. *voluntas*) – władza rozumnego pożądania, której celem jest osiągnięcie dobra.

Wolność (łac. *liberum arbitrium*) – własność i sposób działania człowieka, polegający na zdolności do autodeterminacji – podejmowania decyzji; uprawnienie człowieka do czynienia dobra, nigdy zła. Wolność ludzka jest zawsze związana z poznaniem dobrem i prawdą o dobru. Nie istnieje poza dobrem i prawdą.

Zło (gr. to *kakón*, łac. *malum*) – brak należnego dobra w bytowaniu i działaniu.

Złoty środek (gr. *aurea mediocritas*) – zasada wypracowana na gruncie filozofii Arystotelesa, zgodnie z którą należy zachować we wszystkim umiar (cnotę) i nie popadać w skrajności.

Związek przyczynowo-skutkowy – jest to relacja pomiędzy dwoma stanami rzeczy, w których jeden z nich to przyczyna, a drugi to skutek.

Życie (gr. *bíos*, łac. *vita*) – zespół działań wsobnych, celowych i podporządkowanych rozwojowi podmiotu, który aktualizuje swoją naturę. Życie w jakimś organizmie ma źródło w duszy. Istnieją różne rodzaje życia: wegetatywne, zmysłowe, duchowe. Życie manifestuje się przez wzrost, odżywianie, rozmnażanie, ruch, zdolność do doskonalenia, rozwoju.

Designed by Photogenica

WAŻNI FILOZOFOWIE

Albert Wielki (ok. 1200–1280) – teolog, filozof, przyrodnik, doktor Kościoła, uważany za największego przyrodnika od czasów Arystotelesa; podjął próbę objaśnienia filozoficznego i naukowego dorobku myśli grecko-arabskiej; postulował odrębność filozofii i teologii pod względem przedmiotu, metody i celu.

Anaksymander z Miletu (ok. 610 – ok. 545 przed Chr.) – filozof joński, uczeń Talesa z Miletu, który za *arché* uważał bezkres (*apeiron*) natomiast świat pojmował jako uporządkowaną według matematycznych reguł strukturę.

Anaksymenes z Miletu (ok. 586–526 przed Chr.) – filozof joński, uczeń Anaksyman dra, który za *arché* uważał powietrze.

Anzelm z Cantenbury (1033–1109) – teolog, filozof, doktor Kościoła; zajmował się badaniem relacji pomiędzy wiarą a rozumem; sformułował ontologiczny dowód na istnienie Boga (coś, ponad co nic większego nie może być pomyślane, nie może być jedynie w ludzkim intelekcie i musi istnieć w rzeczywistości).

Arystoteles (384–322 przed Chr.) – w filozofii ojciec realizmu, twórca szkoły perypatetyckiej, założyciel Likeionu; twórca hylemorficznej koncepcji substancji; opracował koncepcję celowości i przyczynowości świata; podejmował zagadnienia z zakresu metafizyki, etyki, sztuki, logiki, retoryki, filozofii przyrody.

Augustyn (354–430) – teolog, filozof neoplatonik, doktor Kościoła; głównym zagadnieniem w jego dociekaniach był problem duszy i Boga; sformułował teorię iluminacji; pochyłał się również nad zagadnieniami społecznymi (głównie związanymi z problemem władzy).

Awerroes (1126–1198) – filozof, lekarz, prawnik, komentator i popularyzator dzieł Arystotelesa; autor teorii „podwójnej prawdy” (prawdy filozofii i prawdy teologii); postulował istnienie jednej nieśmiertelnej duszy ludzkości oraz twierdził, że świat istnieje odwiecznie.

Awicenna (980–1037) – filozof, lekarz, komentator i popularyzator filozofii Arystotelesa; w swoich rozważaniach filozoficznych podejmował problematykę substancji, człowieka oraz poznania Boga.

Bednarski Feliks (1911–2006) – filozof, etyk, teolog moralista; podjął próbę sformułowania pedagogiki na kanwie filozofii Tomasza z Akwinu.

Bergson Henri (1859–1941) – filozof, twórca teorii trwania (świat podlega ciągłemu rozwojowi, a życie człowieka jest strumieniem przeżyć i czynów) oraz filozofii życia (główną rolę w procesie życiowym odgrywa nie rozum, ale pęd życiowy, który jest siłą napędową i przyczyną wszelkiej aktywności organizmów żywych).

Berkeley George (1685–1753) – filozof, twórca idealizmu empirycznego; autor twierdzenia „esse = percipi” (istnieć to znaczy być przez kogoś postrzeganym).

Boecjusz Anicius Manlius Severinus (ok. 480–524) – filozof, logik, teolog, dyplomata; autor pierwszej pełnej definicji człowieka jako osoby (*persona est naturae rationalis individua substantia*); tłumacz dzieł Arystotelesa.

Camus Albert (1913–1960) – powieściopisarz, eseista, dramaturg, filozof, który podjął zagadnienie doświadczenia absurdu, ludzkiej wolności, a także istnienia zła w świecie i motywów złego postępowania.

Comte Auguste (1798–1857) – filozof, twórca filozofii pozytywnej, która zajmuje się wyłącznie przedmiotami rzeczywistymi, rozważa tylko tematy pożyteczne; ogranicza się do przedmiotów, o których można uzyskać wiedzę pewną, zajmuje się kwestiami ścisłymi, a także pracuje pozytywnie, a więc nie ogranicza się do krytyki.

Cycon Marek Tulliusz (106–43 przed Chr.) – polityk, filozof, prawnik, mówca; jako pierwszy przedstawił filozofię po łacinie; popularyzował rolę filozofii w życiu człowieka.

Demokryt z Abderi (ok. 460–370 przed Chr.) – filozof, współtwórca i kontynuator nauki o atomach.

Duns Szkot Jan (1266–1308) – filozof, teolog, komentator dzieł Arystotelesa; w swoich rozważaniach filozoficznych podejmował kwestie moralności i wolności.

Gadamer Hans (1900–2002) – filozof, humanista, historyk filozofii, filolog, współtwórca hermeneutyki (metody opartej na interpretacji i poszukiwaniu praktycznych dyrektyw umożliwiających zrozumienie kulturowych wytworów człowieka).

Gilson Étienne (1884–1978) – filozof, historyk filozofii, mediewista (badacz średniowiecza), odnowiciel metafizyki realistycznej, który postulował powrót do pism i nauczania Tomasza z Akwinu.

Gorgiasz z Leontinoi (ok. 483–375 przed Chr.) – sofista, filozof, mówca, prekursor erystyki (sztuki prowadzenia sporów), który wypracował sztukę uprawiania retoryki jako mowy artystycznej.

Hegel Georg (1770–1831) – filozof, współtwórca niemieckiego idealizmu, twórca koncepcji filozofii rozwoju ducha absolutnego, który charakteryzuje się wewnętrzną autorefleksyjnością, panlogizmem (tożsamością istnienia i myślenia), a także radykalną racjonalnością.

Heidegger Martin (1889–1976) – filozof, współtwórca egzystencjalizmu, którego rozważania koncentrowały się głównie na zagadnieniu sensu życia oraz analizie ontologicznej ludzkiego bycia.

Heraklit z Efezu (ok. 544–480 przed Chr.) – filozof joński, który za *arché* uważał wodę i przyjmował istnienie odwiecznego prawa kosmicznego (Logosu), odpowiadającego za wszelkie zmiany dokonujące się w rzeczywistości i ich harmonijność.

Hobbes Thomas (1588–1679) – uczony, myśliciel, filozof, twórca koncepcji państwa jako wyniku umowy społecznej.

Hume David (1711–1776) – filozof, historyk, jeden z głównych twórców brytyjskiego empiryzmu.

Husserl Edmund (1859–1938) – filozof, twórca fenomenologii, zgodnie z którą celem filozofii jest rejestracja i opis zjawisk bezpośrednio danych (fenomenów) oraz dotarcie do ich istoty.

Ingarden Roman (1893–1970) – uczeń i kontynuator Husserla, twórca drugiej fenomenologii opartej na ontologii, czyli nauce o możliwych sposobach istnienia.

Isokrates (436–338 przed Chr.) – retor, twórca klasycznego modelu edukacji retorycznej i humanistycznej.

Kant Immanuel (1724–1804) – filozof, twórca filozofii tzw. krytycznej postulującej poddanie wszystkich sfer ludzkiego życia (zwłaszcza poznania) krytyce rozumu; autor słynnego powiedzenia „niebo gwiazdziste nade mną, a prawo moralne we mnie” (człowiek z jednej strony poznaje rzeczywistość dzięki doświadczeniu, a z drugiej jest świadomy posiadania prawa, którego musi przestrzegać) oraz koncepcji imperatywu kategorycznego (nakazu moralnego, zgodnie z którym należy postępować według takiej zasady, którą chcielibyśmy uczynić prawem powszechnie obowiązującym).

Kartezjusz (1596–1650) – filozof, matematyk, przyrodnik, który za przedmiot poznania uważał ideę, zaś punktem wyjścia filozofii uczynił myślenie; autor słynnego stwierdzenia „myślę, więc jestem” (*cogito ergo sum*).

Kierkegaard Søren (1813–1855) – filozof, teolog, pisarz religijny, prekursor egzystencjalizmu, którego podstawowym zagadnieniem było poczucie absurdu śmiertelnej, ludzkiej egzystencji w obliczu wszechmocy i nieskończoności Boga.

Koneczny Feliks (1862–1949) – historyk, filozof historii, teoretyk cywilizacji, publicysta; do badania cywilizacji zastosował kryterium pięciomianu (*quincunx*): moralność, nauka, zdrowie, majątek, piękno, harmonia, oraz trójprawo: rodzinne własnościowe, spadkowe. Omówił siedem żywotnych współcześnie cywilizacji.

Krąpiec Mieczysław Albert (1921–2008) – filozof, teolog, współtwórca Lubelskiej Szkoły Filozoficznej, wieloletni rektor KUL, inicjator wydania *Powszechnej Encyklopedii Filozofii*; przedstawiciel filozofii realistycznej, który filozofię pojmował jako wiedzę mądrościową nakierowaną na świat bytów realnych.

Leibniz Gottfried Wilhelm (1646–1716) – filozof, logik, matematyk, fizyk; autor monadologii, czyli teorii, zgodnie z którą cała rzeczywistość składa się z nieprzeliczonych cząstek (monad), które są szczelne i od siebie niezależne.

Lévi-Strauss Claude (1908–2009) – antropolog, etnograf, socjolog, filozof, twórca strukturalizmu w antropologii kulturowej (do zrozumienia pewnych zjawisk, również kulturowych, potrzebne jest uchwycenie struktury, w której one występują).

Lévinas Emmanuel (1905–1995) – filozof, przedstawiciel filozofii dialogu, w której głównym zagadnieniem jest relacja między bytem a byciem jako pierwotniejsza względem relacji podmiot–świat; człowiek nie jest w stanie uciec od swojego bycia, w którym jest samotny, dlatego musi zwrócić się w stronę drugiego.

Marcel Gabriel (1889–1973) – filozof, dramatopisarz, krytyk literacki, przedstawiciel egzystencjalizmu chrześcijańskiego (ukazanie sensu ludzkiej egzystencji tylko w odniesieniu człowieka do Boga).

Maritain Jacques (1882–1973) – filozof, myśliciel katolicki, współtwórca egzystencjalnej wersji tomizmu; akcentował rolę intuicji w porządku istnienia bytu.

Maryniarczyk Andrzej (1950–2020) – filozof, współtwórca lubelskiej szkoły metafizycznej, współtwórca i redaktor naczelny *Powszechnej Encyklopedii Filozofii*, uczeń i kontynuator myśli Mieczysława A. Krąpca; omówił i opracował metodę separacji metafizycznej (metoda wyodrębniania przedmiotu metafizyki w procesie złożonej czynności poznawczej).

Mill John Stuart (1806–1873) – logik, filozof, jeden z twórców empiryzmu angielskiego i propagator utylitaryzmu w etyce (kryterium czynu jest jego użyteczność dla jak największej liczby osób) oraz liberalnego indywidualizmu w filozofii społecznej (kryterium działań społecznych jest wolność jednostki).

Nietzsche Friedrich (1844–1900) – filozof, twórca filozofii życia i pojęcia woli mocy, krytyk chrześcijaństwa; postulował przewartościowanie wszystkich wartości, a więc nieustanne tworzenie wartości zgodnie z samym sobą, a nie poddawanie się uznanym i powszechnie obowiązującym zasadom narzuconym przez innych ludzi.

Ockham Wilhelm (ok. 1288–1347) – filozof, teolog scholastyczny; reprezentant nominalizmu (pojęcia ogólne nie istnieją poza umysłem i poza mową ludzką); zajmował się teorią poznania, logiką oraz filozofią polityczną.

Parmenides z Elei (ok. 515 – ok. 450 przed Chr.) – filozof, twórca pierwszej definicji bytu jako bytu oraz odkrywca zasad tożsamości i niesprzeczności.

Pascal Blaise (1623–1662) – matematyk, pisarz fizyk, filozof, który opisywał relację człowieka do Boga i podkreślał rolę „intuicji serca” w poznaniu Boga; autor słynnego porównania człowieka do trzciny myślącej (najwątleszy, ale zarazem wyjątkowy byt pośród innych bytów w przyrodzie).

Pitagoras z Samos (ok. 572 – ok. 490 przed Chr.) – filozof, matematyk, który za *arché* uważał liczbę.

Platon (427–347 przed. Chr.) – filozof, twórca teorii idei, ojciec idealizmu, założyciel Akademii; głosił dualistyczną koncepcję świata i człowieka; autor koncepcji idealnego państwa.

Plotyn (ok. 204 – ok. 270) – filozof, kontynuator myśli Platona; twórca koncepcji emanacjonizmu (teoria wyjaśniająca sposób powstania i rozwoju wszechświata jako procesu wyłaniania się – emanacji – bytów z pierwszej zasady. Im dalej się od niej znajdują, tym mniej doskonałe są).

Protagoras z Abdery (ok. 485 – ok. 411 przed Chr.) – filozof, sofista, twórca stwierdzenia, zgodnie z którym człowiek jest miarą wszystkiego (łac. *homo mensura*).

Rousseau Jean Jacques (1712–1778) – filozof, pisarz, teoretyk wychowania, który postulował powrót do natury jako najdoskonalszego środowiska do wychowania człowieka.

Sartre Jean-Paul (1905–1980) – filozof, pisarz, dramaturg, polityk, współtwórca laickiej wersji egzystencjalizmu (rozważanie sensu ludzkiej egzystencji bez odniesienia do Boga) oraz etyki heroizmu (przekraczanie własnego, naturalnego egoizmu w imię dobra drugiego człowieka).

Schopenhauer Arthur (1788–1860) – filozof, twórca metafizyki woluntarystycznej, zgodnie z którą wola to klucz do poznania prawdy o naturze rzeczy, w tym także człowieka; reprezentował pesymistyczny pogląd dotyczący człowieka, zgodnie z którym jest on zdominowany potrzebami, które są niezaspokojone i nakierowane na niepotrzebne cele, w związku z tym nie mogą dać człowiekowi szczęścia; autor *Erystyki*, w której zebrał, nazwał i omówił 38 forteli (chwyków), które pomagają wygrać spór.

Sokrates (ok. 470–399 przed Chr.) – filozof, nauczyciel Platona, który centralnym punktem swoich rozważań uczynił człowieka i jego życie; twórca majeutycznej metody dialogu; autor słynnego powiedzenia „wiem, że nic nie wiem”.

Spinoza Baruch (1632–1677) – filozof, który stał na gruncie panpsychizmu (każda rzecz ma swój umysłowy/psychiczny aspekt) i panteizmu (istnieje jeden rodzaj rzeczywistości, w całości utożsamionej z bytem absolutnym), a człowieka pojmował jako jeden z przejawów natury.

Tales z Miletu (ok. 640 – ok. 550 przed Chr.) – filozofujący przyrodnik, podróżnik, jeden z tzw. siedmiu mędrców (wg Platona), który za *arché* uważał wodę.

Tatarkiewicz Władysław (1886–1980) – estetyk, historyk filozofii i sztuki, etyk; podejmował problem szczęścia, teorii wartości i wartościowania; jego prace – zwłaszcza z zakresu historii filozofii – odegrały znaczącą rolę w kształtowaniu kultury filozoficznej.

Tischner Józef (1931–2000) – filozof, publicysta, podejmował zagadnienia z zakresu aksjologii (teorii wartości); reprezentant filozofii dialogu, w ramach której stworzył filozofię dramatu (podejmuje zagadnienie stosunku człowieka-aktora do świata-sceny i człowieka do drugiego człowieka).

Tomasz z Akwinu (ok. 1225–1274) – filozof, teolog; kontynuator myśli filozoficznej Arystotelesa, który wskazał na konstytutywną rolę istnienia w bycie, jak również sformułował filozoficzną wykładnię *creatio ex nihilo* oraz wyakcentował bytową jedność człowieka i sformułował aretologię jako teorię ludzkich działań.

Wittgenstein Ludwig (1889–1951) – filozof, logik, przedstawiciel pozytywizmu logicznego (oparcie całej wiedzy na danych empirycznych i odrzucenie wszystkiego, co nie znajduje w nich oparcia); podejmował głównie zagadnienia języka i jego roli.

Wojtyła Karol (Jan Paweł II) (1920–2005) – filozof, teolog, poeta, humanista, papież Kościoła katolickiego (od 1978), twórca personalistycznej etyki (której fundamentem jest rozumienie człowieka jako osoby) w ramach lubelskiej szkoły filozoficznej.

Wyszyński Stefan (1901–1981) – teolog, filozof, prawnik, kardynał, prymas Polski; podejmował problem godności człowieka, praw człowieka oraz praw narodu.

Zenon z Elei (ok. 485–430 przed Chr.) – filozof, uczeń Parmenidesa, twórca dialektyki oraz paradoksów (rozumowań pozornie poprawnych).

Zenon z Kition (ok. 485–430 przed Chr.) – filozof, założyciel szkoły stoickiej, który głosił, że drogą osiągnięcia szczęścia jest stan wolności od pragnień i namiętności.

TABELA CHRONOLOGICZNA

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
Filozofia starożytna VI w. przed Chr. – VI w. po Chr.	Okres powstania filozofii – filozofia przyrody (kosmologia) VI–V w. przed Chr.	Tales z Miletu Jońscy filozofowie przyrody: Anaksymander i Anaksymenes Heraklit Parmenides Empedokles Anaksagoras Demokryt Pitagorejczycy	Zagadnienia kosmologiczne (zagadnienie zasady – <i>arche</i> ; zagadnienia dotyczące natury i przyczyny stawiania się; zagadnienie stałości świata). Zagadnienia epistemologiczne i psychologiczne (zagadnienie postrzegania; zagadnienie pewności poznania).	592–591 r. przed Chr. – reformy gospodarcze i prawne Solona, torujące drogę demokracji ateńskiej. Twórczość greckich poetów Safony, Alkajosa z Mityleny, Korynny z Tanagry.
	Okres oświecenia starożytnego – okres humanistyczny V w. przed Chr.	Protagoras i sofiści Sokrates Cynicy (Antystenes z Aten) i cyrenaicy (Arystyp z Cyreny)	Logika: definiowanie pojęć (Sokrates); traktaty logiki formalnej (Arystoteles). Etyka: określanie poszczególnych cnót (Sokrates), różne rodzaje dóbr, cnót i stosunków. moralnych (Arystoteles). Filozofia państwa: próba określenia natury państwa (Protagoras), <i>Państwo</i> (Platon), <i>Polityka</i> (Arystoteles). Psychologia: analiza funkcji psychicznych, nieśmiertelność duszy, jej losy po śmierci (Platon, Arystoteles).	451–449 r. przed Chr. – Prawo Dwunastu Tablic – pierwsza konsolidacja prawa zwyczajowego, rzymskiego. Ok. 450 r. przed Chr. – powstanie pierwszego dzieła historycznego autorstwa Herodota pt. <i>Dzieje</i> .

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
	Okres klasyczny (szczytowy) – okres systemów starożytnych IV w przed Chr.	Platon (Akademia) i Arystoteles (Likejon)	Teoria poznania: spory pomiędzy absolutyzmem a relatywizmem, sensualizmem a racjonalizmem, aprioryzmem a empiryzmem, nominalizmem a realizmem, spór o pierwszeństwo zmysłów i rozumu, rozumu i intuicji, rozumowania i natchnienia. Filozofia przyrody: spekulatywna a empiryczna metoda badań, jakościowe a ilościowe pojmowanie przyrody, nieskończona a skończona podzielność materii, koncepcja statyczna a dynamiczna, kauzalizm a finalizm. Metafizyka: zasadnicze pytanie – jaka jest istota bytu? Spory pomiędzy: relatywistyczną a absolutystyczną koncepcją bytu, idealizmem a realizmem, obiektywnością a subiektywnością zjawisk.	447–432 r. przed Chr. – wzniesienie Partenonu w Atenach. 437–432 r. przed Chr. – powstanie posągu Zeusa w Olimpii autorstwa Fidiasza. 387 r. przed Chr. – założenie Akademii Platońskiej. 335–334 r. przed Chr. – założenie Likejonu przez Arystotelesa.

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
	Okres poklasyczny (hellenistyczny) – szkół filozoficznych (gł. zagadnienia etyczne) III–I w. przed Chr.	Stoicy (szkoła stoicka) Epikur i epikurejczycy (szkoła epikurejska) Sceptycy (szkoła sceptyczna)	Filozofię zaczęto dzielić na: logikę (co stanowi kryterium prawdy?), fizykę (co jest ukrytą przyczyną zjawisk?) i etykę (co daje szczęście?); z dominacją etyki.	294–282 r. przed Chr. – powstanie na wyspie Rodos rzeźby <i>Kolos rodyjski</i> autorstwa Charesa z Lindos. 26–17 po Chr. – powstanie dzieła dotyczącego powstania i historii Rzymu pt. <i>Ab urbe condita</i> (<i>Od założenia miasta</i>, 142 tomy) autorstwa Tytusa Liwiusza. 23–13 r. przed Chr. – powstanie pieśni lirycznych Horacego pt. <i>Ody</i> (<i>Carmina</i>). 19 r. przed Chr. – pierwsze wydanie rzymskiego poematu epickiego <i>Eneida</i> Wergiliusza.

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
	Okres synkretyczny (zagadnienia religijne) I w. przed Chr. – V w. po Chr.	Filon z Aleksandrii Plotyn i neoplatonicy	Nastąpił proces zbliżenia filozofii z religią.	70/72–80 r. po Chr. – wzniesienie Koloseum w Rzymie z polecenia cesarza Wespazjana i Tytusa. 109–116 r. po Chr. – powstanie <i>Roczników</i> (<i>Annales</i>) autorstwa Tacyty.
	Filozofia chrześcijańska (w okresie poprzedzającym średniowiecze)	Patrystyka (Ojcowie greccy, Ojcowie łacińscy) Gnostycy Apologeci Wschodu Orygenes Grzegorz z Nyssy Tertulian Św. Augustyn Boecjusz	Zagadnienia dotyczące Boga: istota Boga, stosunek Boga do świata, pochodzenie zła. Zagadnienia dotyczące człowieka: natura człowieka, związek duszy z ciałem, natura duszy, powrót duszy do Boga.	382–406 r. po Chr. – przekład Biblii na język łaciński dokonany przez św. Hieronima, tzw. <i>Wulgata</i> .

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
Filozofia średniowieczna do XIV w.	Wczesne średniowiecze do XII w.	Jan Szkot Eriugena Św. Anzelm Św. Bernard Hugon od św. Wiktora Abelard Szkola w Chartres Filozofowie arabscy (Alfarabi, Awicenna, Awerroes)	Zagadnienie metody: jak dowodzić prawd dotyczących Boga? Zagadnienia teologii: jak dowieść istnienia Boga? Zagadnienie klasyfikacji nauk. Zagadnienie wartości nauki świeckiej. Zagadnienie uniwersaliów. Powstanie uniwersytetów.	II poł. VIII w. – renesans karoliński – okres rozwoju kultury zachodnioeuropejskiej, w którym nastąpił powrót do kultury starożytnej. 1088 r. – powstanie najstarszego uniwersytetu w cywilizacji zachodniej – Uniwersytetu Bolońskiego. 1113–1116 r. – powstanie <i>Kroniki Galla Anonima</i> (pełny tytuł: <i>Kronika i czyny książąt czyli władców polskich</i>). 1163-1345 r. – budowa gotyckiej archikatedry Notre-Dame w Paryżu;

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
	Okres systemów średniowiecznych XIII w.	Arystotelicy (Dawid z Dinant) i Awerrości (Siger z Brabantu) Św. Bonawentura i augustyniści Roger Bacon i empiryzm średniowieczny Św. Tomasz z Akwinu Duns Szkot	„Sumy”, kompendia filozoficzne, encyklopedie. Odzyskanie filozofii starożytnej (przekłady starożytnych filozofów). Zagadnienia teologii filozoficznej: stosunek Boga do świata, dowody na istnienie Boga. Zagadnienia dotyczące bytu (substancja, przypadłość, istota, istnienie, materia, forma; Zagadnienie uniwersaliów;	1211–1300 r. – powstanie pierwszej gotyckiej katedry pod wezwaniem Najświętszej Marii Panny w Reims, we Francji.
	Okres krytyki średniowiecznej XIV w.	Ockham i krytycyzm Eckhart i mistycyzm	<i>Via antiqua</i> : kontynuacja i rozbudowa dawnych systemów (tomizm, skotyzm, awerroizm, augustynizm). <i>Via moderna</i> : ruch krytyczny, którego celem było sprawdzanie podstaw ssawnych teorii (krytycyzm, mistycyzm).	1308–1321 r. – powstanie <i>Boskiej komedii</i> Dantego Alighieri. W 1364 r. w Polsce Kazimierz Wielki założył Uniwersytet Krakowski. Wzmogło się zainteresowanie problematyką społeczną i polityczną oraz reformą Kościoła (Paweł Włodkowic).

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
Filozofia nowożytna od XV w.	Odrodzenie XV–XVI w.	Humaniści (Michel de Montaigne, Franciszek Salezy) Giordano Bruno Franciszek Bacon Grocjusz Franciszek Suarez	Filozofia przyrody, metodologia, filozofia państwa i prawa. Racjonalistyczne pojmowanie wiedzy i mechanistyczne pojmowanie zjawisk.	W XV w. w Krakowie rozkwitło życie naukowe (filozofia, teologia, przyrodoznawstwo, nauki matematyczne). Ok. 1450 r. – wynalezienie druku przez Jana Gutenberga. 1453–1455 r. – powstanie katolickiego przekładu Pisma Świętego z łaciny na język polski – <i>Biblia królowej Zofii</i> (Holszańskiej); 1534 r. – wydanie tłumaczenia na język niemiecki przekładu Pisma Świętego, tzw. Biblia Lutra.

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
	Okres systemów nowożytnych XVII w.	Galileusz Kartezjusz Blaise Pascal Nicolas Malebranche Thomas Hobbes Baruch Spinoza Gottfried Wilhelm Leibniz Isaac Newton	Zdominowanie metafizyki przez epistemologię. Zdominowanie teologii i etyki przez psychologię.	1595 r. – ukazanie się pierwszego pełnego wydania tłumaczenia Pisma Świętego autorstwa Jakuba Wujka, tzw. Biblia Jakuba Wujka. W XVI w. objął Polskę prąd humanizmu, ale scholastyka nie wygasła. W XVII w., dzięki kolegom jezuickim, scholastyka jeszcze bardziej się rozpowszechniła.

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
	Okres oświecenia i krytyki XVIII w.	John Locke i podstawy empiryzmu George Berkeley David Hume Wolter La Mettrie i materializm Condillac i sensualizm D'Alembert i pozytywizm Helvetius Jean-Jacques Rousseau Reid i szkoła szkocka Christian Wolf Immanuel Kant	Zagadnienia pierwotnej natury bytu, praw rozwoju różnorodnego świata, doskonałości świata i szczęścia ludzkości.	1773 r. – powstanie Komisji Edukacji Narodowej. 1789 r. – wybuch rewolucji francuskiej.

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
	Nowy okres systemów początek XIX w.	Johan Gottlieb Fichte Friedrich Wilhelm Schelling Georg Wilhelm Hegel Artur Schopenhauer		1831 r. – początek Wielkiej Emigracji po upadku powstania listopadowego. 1840 r. – Adam Mickiewicz rozpoczyna wykłady w College de France w Paryżu.
Filozofia współczesna	Faza pierwsza 1830–1860	August Comte John Stuart Mill Karl Marks i Friedrich Engels John Henry Newman i Søren Kierkegaard	Pozytywizm Empiryzm Materializm dialektyczny Filozofia wiary	
	Faza druga 1860–1880	Herbert Spencer Karl Pearson	Ewolucjonizm Scjentyzm	
	Faza trzecia 1880–1900	Wilhelm Dilthey i Wilhelm Windelband Franz Brentano Friedrich Nietzsche	Badanie filozoficznych podstaw humanistyki. Nihilizm	

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
Filozofia XX w.	Faza pierwsza 1900–1918	William James Henri Bergson Edmund Husserl i Max Scheler George Edward Moore Ernst Cassirer Benedetto Croce Władimir Iljicz Lenin i Josif Wissarionowicz Stalin	Pragmatyzm Intuicjonizm Fenomenologia Brytyjska szkoła analityczna Szkoła marburska i idealizm Nowy idealizm Marksizm-leninizm	1903 r. i 1911 r. – Nagrody Nobla dla Marii Skłodowskiej-Curie (z fizyki i chemii). 1905 r. – Nagroda Nobla dla Henryka Sienkiewicza (literatura). 1924 r. – Nagroda Nobla dla Władysława Reymonta (epos narodowy <i>Chłopi</i>).
	Faza druga 1918–1930	Stanisław Leśniewski i Jan Łukasiewicz Albert Einstein John B. Watson Sigmund Freud	Logika matematyczna Fizyka: teoria względności Psychologia: behawioryzm Psychoanaliza	

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
		Émile Durkheim	Filozofia socjologiczna	
		Alfred North Whitehead	Filozofia procesu	
	Faza trzecia 1930–1945	Rudolf Carnap	Neopozytywizm	1939–1945 r. – wybuch II wojny światowej, śmierć około 70 milionów osób, w tym 6 milionów obywateli Polski; zagłada przeszło 90% inteligencji polskiej.
		Ludwig Wittgenstein		
		Martin Heidegger Jean-Paul Sartre Albert Camus	Egzystencjalizm	
		Roman Ingarden	Druga fenomenologia	
		Jacek Woroniecki OP Władysław Tatarkiewicz		

Nazwa epoki	Okres	Główni przedstawiciele	Główne idee	Ważne wydarzenia w historii kultury w Polsce i Europie
		Gabriel Marcel Emmanuel Lévinas Józef Tischner	Filozofia dialogu	
		Hans Gadamer Paul Ricoeur	Hermeneutyka	
		Jean-François Lyotard, Jacques Derrida	Postmodernizm	
		Claude Lévi-Strauss	Strukturalizm	
		Jacques Maritain Étienne Gilson	Tomizm egzystencjalny	
		Stefan Wyszyński		

Designed by Photogenica

TEKSTY ŹRÓDŁOWE

- *Akt Unii Horodelskiej 1413*, w: *Polska myśl demokratyczna w ciągu wieków. Antologia*, red. zbiorowa, Warszawa 1987.
- Arystoteles, *Etyka nikomachejska*, przekł. D. Gromska, Warszawa 1996.
- Arystoteles, *Metafizyka*, t. I, przekł. T. Żeleźnik, Lublin 1986.
- Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 6, Warszawa 2001.
- Benedykt XVI, *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*, tłum. M. Mijalska, Kraków 2005.
- Cyceon Marek Tulliusz, *O prawach*, w: tenże, *O państwie. O prawach, spolszczyła I. Żółtowska*, Kęty 1999.
- Dawson Christopher, *Religia i powstanie kultury zachodniej*, PAX, Warszawa 1958.
- Dawson Christopher, *Tworzenie się Europy*, PAX, Warszawa 1961.
- Gilson Étienne Henry, *Realizm tomistyczny*, Warszawa 1968.
- Hezjod, *Prace i dni*, przeł. [z grec.] wstępem i objaśn. zaopatrzył W. Steffen, Wrocław 1952.
- Jan Paweł II, Encyklika *Centesimus annus*, Watykan 1991.
- Jan Paweł II, Encyklika *Evangelium Vitae*, Watykan 1995.
- Jan Paweł II, Encyklika *Fides et ratio*, Watykan 1998.
- Jan Paweł II, *Nieprzemijająca nowość myśli św. Tomasza z Akwinu*, w: *Fides et ratio. Do Biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem*, Watykan 1998.
- Jan Paweł II, Posynodalna Adhortacja Apostolska *Christifideles laici*, Watykan 1988.
- Jan Paweł II, Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych, Nowy Jork, 5 października 1995 r.

- Jan Paweł II, *Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego Organizacji Narodów Zjednoczonych*, Nowy Jork, 5 października 1995 r.
- Jan Paweł II, *Przemówienie do Zgromadzenia Ogólnego ONZ. Od praw człowieka do praw narodów* (Nowy Jork, 5 października 1995), w: tenże, *Dzieła zebrane*, t. 12: *Homilie i przemówienia z pielgrzymek – Ameryka Północna i Południowa*, red. P. Ptasznik i in., Kraków 2009.
- Jan Paweł II, *Przemówienie na Krakowskich Błoniach* 10 czerwca 1979.
- Kiereś Henryk, *Człowiek i cywilizacja*, wyd. Fundacja *Servire Veritati* Instytut Edukacji Narodowej, Lublin 2007.
- Koneczny Feliks, *Napór Orientu na Zachód*, w: „Kultura i cywilizacja”, praca zbiorowa Lublin 1937.
- Koneczny Feliks, *O cywilizację łacińską*, Lublin 1996.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
- Krąpiec Mieczysław Albert, *Co to jest naród*, w: „Człowiek w Kulturze” 8 (1996).
- Krąpiec Mieczysław Albert, hasło: *Kultura*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, t. 6, Lublin 2005.
- Krąpiec Mieczysław Albert, *Ja – człowiek: zarys antropologii filozoficznej*, TN KUL, Lublin 1979.
- Krąpiec Mieczysław Albert, *Ja-człowiek*, Biblioteka Filozofii Realistycznej, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2005.
- Kwintylian Marek Fabiusz, *Kształcenie mówcy*, przeł. M. Brożek, Wrocław 1951.
- Maryniarczyk Andrzej (SDB), *Pluralistyczna interpretacja rzeczywistości*, seria „Zeszyty z metafizyki”, nr 2, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2004.
- Maryniarczyk Andrzej (SDB), *Słowo wprowadzenia*, w: *Encyklopedia Filozofii Polskiej*, Lublin 2011.
- Montaigne Michel, *Próby*, t. II, tłum. T. Żeleński (Boy), Warszawa 1957.
- Orwell George, *Rok 1984*, Warszawa 2014, s. 75–76 i 252–253.
- Perelman Chaim, *Imperium retoryki. Retoryka i argumentacja*, przeł. M. Chomicz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2004.
- Platon, *Państwo*, przeł. W. Witwicki, PWN, Warszawa 1958.
- Powszechna Deklaracja Praw Człowieka z dnia 10 grudnia 1948 r., Nowy Jork.
- Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*, przełożył i objaśnieniami zaopatrzył Pius Betch, Londyn 1962–1986.
- Toynbee Arnold Joseph, *Studium historii*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 2000.
- Wilk Józef, *Pedagogika rodziny*, wyd. Episteme, Lublin 2016.
- Zdybicka Zofia, hasło: *Ateizm*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 1, Lublin 2000.
- Zdybicka Zofia, hasło: *Religia*, w: *Powszechna Encyklopedia Filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 8, Lublin 2007.

OŚRODEK ROZWOJU EDUKACJI
ALEJE UJAZDOWSKIE 28
00-478 WARSZAWA
TEL. 22 345 37 00
WWW.ORE.EDU.PL